

Econometrisch gedoe

Het laatste woord over econometrische modellen is nog lang niet gezegd. Dit zou de moraal kunnen worden genoemd van het symposium dat het Econometrisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen vorige week maandag organiseerde. Ruim 250 econometristen uit geheel Nederland verzamelden zich toen om te discussiëren over het GRECON-model (zie *ESB* van 30 maart jl.), het Naïef-Monetair model (zie *ESB* van 23 juni 1976) en de CPB-modellen. Het symposium trok vooral aandacht door de publiciteit die de makers van het GRECON-model hadden gekregen door hun nogal fors uitgevallen kritiek op het CPB in de pers. Die kritiek werd overigens behoorlijk teruggedraaid. Er scheen nooit te zijn beweerd dat het CPB politiek vooringenomen is. Ondertussen was het kwaad reeds geschied: bij de presentatie van het *CEP 1977* gaf Prof. Van den Beld de Groningse econometristen lik op stuk. Waarmee weer eens is aangetoond dat wetenschappelijke discussies niet via de dagbladen moeten worden gevoerd.

Centraal stond het reeds genoemde GRECON-model. Een variant daarvan (77-A) werd gepubliceerd in *ESB* van 30 maart jl. De makers gingen ervan uit dat een model relatief klein moet zijn, de belangrijkste doel- en instrumentvariabelen moet bevatten, redelijk moet voorspellen en gebaseerd dient te zijn op door het CBS gepubliceerde statistieken. Het tot voor kort door het CPB toegepaste 69-C model voldoet volgens hen niet aan al deze eisen: het telt liefst 42 vergelijkingen, de voorspelkracht is gering en het toegepaste cijfermateriaal wordt niet gepubliceerd. Het thans gebruikte kwartaalmodel bevat zelfs 68 vergelijkingen. Informatie daarover is zeer summier. Het is gebaseerd op de in 1972 gepubliceerde dissertatie van Driehuis. Omdat de economie sindsdien nogal wat is gewijzigd, moet dit model zijn herzien. De Groningse econometristen hielden hun model klein (18 vergelijkingen), ze achten de voorspelbaarheid ervan beter dan die van het CPB. Ze slaagden er helaas niet in instrumentvariabelen in hun model te stoppen, waardoor het niet kan worden toegepast voor het beleid. Op het symposium presenteerden zij de 77-B-variant waarmee, in tegenstelling tot de 77-A-variant, voorspellingen voor 1977 konden worden gedaan. Deze blijken een veel minder optimistisch beeld van de Nederlandse economie te verschaffen dan het *CEP 1977*. Voorspellingen voor 1977 met het Rotterdamse Naïef-Monetair model zijn nog niet gedaan. Binnenkort hopen de Rotterdammers, die bij monde van Drs. Bomhoff in Groningen een goede partij speelden, prijsramingen in *ESB* te publiceren.

Wat opviel bij de discussie over de econometrische modellen was het feit dat er zo weinig aan economie werd gedaan. Modellen moeten de werkelijkheid beschrijven.

Om dat goed te kunnen doen, worden er tal van statistische technieken toegepast, waarbij het er soms op lijkt dat een hoge correlatiecoëfficiënt belangrijker is dan een wetenschappelijke theorie. Niet voor niets zei de Groningse Prof. Kooyman dat er niet lukraak een aantal variabelen in de computer waren gestopt, maar dat er wel degelijk economisch was nagedacht. Het gevaar lijkt mij aanwezig dat vele variaties in voorspellingen eerder komen door de toegepaste techniek dan door verschil in wetenschappelijk inzicht. Voor iemand die niet econometrisch is geschoold, is dat allemaal moeilijk te volgen. Alleen al de symboliek is verwarrend. Zo wordt, om een voorbeeld te noemen, in de oorspronkelijke op het symposium ter discussie staande modellen de werkgelegenheid voorgesteld door a (in het 69-C en het Naïef-Monetair model) en door $AL \cdot M$ (in het GRECON-model). Normalisatie is aan te bevelen.

Al dat gedoe is mogelijk geworden door de opmars van de computer. Iedereen die zo'n apparaat kan bedienen, kan een economische voorspelling doen. Niet iedere econoom is echter in staat computers te gebruiken. Dit heeft als nadeel dat economische diepgang plaats maakt voor inventieve rekenkunde. Toen de regressie-analyse nog met de hand moest worden gedaan, werd er eerst diep nagedacht en werden vele spreidingsdiagrammen gemaakt alvorens een correlatiecoëfficiënt te berekenen. Thans bestaat de verleiding om vele variabelen zonder meer in de computer te stoppen. De opmars van de computer heeft ook een voordeel. Er kunnen ingewikkelder berekeningen worden gemaakt, resultaten komen sneller beschikbaar en ingewikkelde modellen kunnen door steeds meer mensen worden nagerekend.

Dat laatste kan overigens alleen als die modellen en de daarbij benodigde cijferreeksen worden gepubliceerd. Wat dat betreft kreeg het CPB op het symposium veel kritiek. Groningse en Rotterdamse econometristen gaven zich helemaal bloot. Iedereen die de taal der econometristen spreekt, kon hun sterke en zwakke punten opsporen. Het CPB onttrok zich aan controle. Zijn vertegenwoordiger, Drs. J. Kooyman, viel uit de toon. Hij hield een interessant college over de ontwikkeling van de CPB-modellen. Niemand mocht echter in zijn keuken kijken, waardoor gemakkelijk de mening postvat dat het CPB geen kookboek heeft en veel uit de duim zuigt. Kritiek daarop was terecht. Minister Gruyters, die minister Duisenberg verving, zegde toe dit probleem bij zijn collega van Economische Zaken aan te kaarten. Wij wachten met spanning de resultaten daarvan af.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Econometrisch gedoe	377
Column Cuba si, Chili no?, door Prof. Dr. W. Albeda	379
<i>Dr. H. Thomas en Prof. Dr. B. de Gaay Fortman:</i> Op een kruispunt (II). Waarheen met de inkomens	380
<i>Prof. Dr. F. van Dam:</i> Aanstaand topperleg: betekenis voor ontwikkelingslanden	384
<i>Dr. R. Schöndorff:</i> Enkele aspecten van een gedecentraliseerd plan als ordenings- mechanisme	388
Geld- en kapitaalmarkt Het consumptief krediet in 1976, door Drs. R. A. R. van den Bosch	392
Maatschappijspiegel Macht: meten om te verdelen, door Drs. W. A. Arts	394
Boekennieuws Ph. G. Herbst: Alternatives to hierarchies. F. Emery en E. Thors- rud: Democracy at work, door Prof. Dr. P. G. M. Hesseling	397
J. M. van der Linden: Spelregels bij arbeidsconflicten, door Drs. H. J. van de Braak	398
Mededeling	398

*De ene econoom is de andere niet, maar ESB moeten ze
allemaal lezen.*

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris:
L. van der Geest.*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016: kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW): studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

*Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolingsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.*

*Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.*

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 68 17 75 / 23 41 03
Telex 33101

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Cuba si, Chili no?

Ontwikkelingssamenwerking is een zaak, die nog steeds overwegend als een positieve zaak wordt beschouwd. Wanneer er discussie plaatsvindt over dit aspect van het regeringsbeleid, dan heeft die discussie doorgaans vooral betrekking op belangrijke nevenaspecten van de zaak. Er is discussie over de wenselijkheid Cuba als concentratieland te handhaven, over de bezwaren tegen de positie van Indonesië binnen ons ontwikkelingsbeleid. Er is discussie over de wijze waarop het bewustwordingsproces in Nederland wordt gestimuleerd. Er is dus met name discussie over de politieke aspecten van het beleid. En dat lijkt mij een goede zaak.

Er is veel te zeggen voor een principiële discussie over de politieke aspecten van het ontwikkelingsbeleid. Of men het zo bedoelt of niet, ontwikkelingsamenwerking is samenwerking tussen staten. Samenwerking tussen staten is uiteraard een door en door politieke aangelegenheid, vooral omdat het in de praktijk neerkomt op samenwerking tussen regeringen.

Hulp aan een volk klinkt goed, maar samenwerking met een regering is gemakkelijk uit te leggen als steun aan het regime van dat land. Gelukkig is een klein land in zoverre in een gemakkelijker positie dan een zeer groot land, dat een regime niet gemakkelijk kan staan en vallen met Nederlandse bijstand. Misschien met uitzondering van Suriname geldt, dat onze bijstand, hoe belangrijk ook, slechts een kleine factor is in het bestaan van een regering. Dit betekent, dat wij ons kunnen veroorloven landen met zeer verschillende politieke structuur in onze ontwikkelingsamenwerking te betrekken. Het hoeft niet te betekenen, dat wij landen, ongeacht hun politieke structuur in dit beleid betrekken. Alleen al de criteria, die de Nederlandse regering aanhoudt voor de keuze van concentratielanden wijzen niet op onverschilligheid in dit opzicht. Zij noemt immers onder meer als voorwaarde het bestaan van een sociaal-politieke structuur die gericht is op het verbeteren van de situatie in

eigen land. Een structuur die waarborgt, dat de hulp ten goede komt aan de gehele samenleving. Dit criterium sluit echte onverschilligheid ten aanzien van de politieke structuur van een ontwikkelingsland uit. Het komt immers neer op een beoordeling van het ontwikkelingsbeleid.

Voor deze beoordeling is het niet zo gemakkelijk aan relevante gegevens te komen. Juist ontwikkelingslanden hebben vaak gebrekkige statistieken. Niet alle regeringen zijn even zorgvuldig in het verstrekken van cijfers, vooral wanneer het cijfers betreft van een zo geladen zaak als inkomensverdeling. Toch is het goed criteria te hebben, die zich lenen voor een zekere mate van objectivering. In de brief van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking aan de voorzitter van de Tweede Kamer is op de problemen hieraan verbonden, terecht gewezen.

Zou men kunnen denken aan het criterium „aanwezigheid van parlementaire democratie en een ondernemingsgewijze productie?” Ik betwijfel het. Beide lenen zich niet in dezelfde mate voor arme en rijke landen. Bovendien hoe definieert men ondernemingsgewijze productie met alles wat daarbij hoort, in het kader van een ontwikkelingsland? Eenzelfde vraag kan worden gesteld m.b.t. het functioneren van de parlementaire democratie (of de rol van het leger in het nationale bestel). Eigenlijk zou men kunnen weifelen tussen twee vragen: enerzijds, zou het niet verkeerd zijn een bevolking te straffen voor het bestaan van een slecht regime? Anderzijds, waarom een hulpprogramma opgezet, wanneer dit slechts de machthebbers ten goede komt? De gehele moeilijk te doorziene problematiek ligt in dit „enerzijds-anderzijds”. Of men

wil of niet, men ontkomt niet aan een beoordeling van de vraag of er aanleiding is vanuit het anderzijds te denken. Dat geldt voor het harde fascistische regime van Chili, maar ook voor de communistische regimes van Z.O.-Azië of voor Indonesië.

Hoe staat het met het oordeel over de mate waarin de mensenrechten worden ontzien of geschonden? Het lijkt niet zo gemakkelijk de lijn te trekken van het criterium: de hulp moet aan de hele bevolking ten goede komen in overeenstemming met de mensenrechten. Wanneer komen de mensenrechten zó in de knel, dat geen politieke samenwerking mogelijk is? In de discussie rond Indonesië speelt deze zaak een rol. Ik ben geneigd te stellen, dat de grens dáár ligt, waar inderdaad óf de zekerheid ontbreekt, dat het volk profiteert van de hulp, óf de bijstand neerkomt op politieke steun aan een slecht regime. Ik zou daarbij het eerste argument zwaarder willen wegen dan het tweede.

Interessant is wat minister Pronk in de Tweede Kamer zei over Cuba: „Vanuit het ontwikkelingsamenwerkingsbeleid zou ik een bepaalde categorie mensen in dat land niet willen vergeten, niet in de steek laten”. Verder sprak hij over de bedoeling: „Cuba weer terug te halen in de volkerengemeenschap, waar het op de één of andere wijze uit verstoten is”. Met deze redenering kan men uiteraard tot vergaande conclusies komen. Als men zo komt tot „Cuba, si”, komt men dan toch tot „Chili, no?” En hoe moet dan aangekeken worden tegen Indonesië? Kennelijk ligt de zaak toch gecompliceerder, dan uit de redenering over Cuba (die mij wel aanspreekt) zou kunnen blijken. Kennelijk speelt de politieke sympathie, ondefinieerbaar, maar duidelijk aanwezig een grotere rol, dan uit de formele criteria zou kunnen blijken.

Op een kruispunt (II)

Waarheen met de inkomens?

PROF. DR. B. DE GAAY FORTMAN
DR. H. THOMAS

Een daling van het groeitempo in de nationale en internationale „markteconomie” zou rechtstreeks voeren tot vergroting van de werkloosheid, tenzij nieuwe beleidsinstrumenten worden ontwikkeld. Hiermee hangt samen de vraag of vergroting van het collectief beslag op de nationaal beschikbare middelen nog mogelijk is. Deze vergroting van de collectieve sector stuit op weerstanden omdat het systeem van sociale zekerheden zekere grenzen lijkt te naderen, terwijl het perspectief van steeds meer ambtenaren evenmin aantrekkelijk is. In dit artikel willen we de mogelijkheden verkennen voor een sociaal-economisch beleid bij afnemende groei en nagaan of een terugvallen op het groeiscenario inderdaad de enige kans is voor een doelmatige aanpak van de werkgelegenheidsproblemen. Bij deze verkenning begeven we ons opnieuw op het gebied van de economische orde, waar institutionele kaders en structurele beleidsmaatregelen de aandacht vragen. De nadruk zal liggen bij het vraagstuk van de inkomensvorming en -verdeling 1). Ons pogen is erop gericht een bijdrage te leveren die valt binnen een breed kader van maatschappelijke ontwikkelingen, waarin de nadruk ligt op de noodzaak van institutionele veranderingen 2). Deel I, „Waarheen met de groei?”, verscheen in ESB van 20 april jl.

Groei en inkomen

De vraag: „Waarheen met de inkomens?”, dringt een normatieve keuze op. De Internationale Arbeidsorganisatie heeft een „basic-needs”-strategie aangegeven om rechtstreeks de aanval op armoede en werkloosheid in de derde wereld in te zetten 3). Hierbij wordt benadrukt, dat het gaat om een „one-world-problem”, m.a.w., ook in de rijke landen moet het begrip „basic needs” een rol gaan spelen. De in aansluiting op het rapport *Grenzen aan de groei* vorig jaar gepubliceerde studie *Mensen tellen* (van de groep Garbut, Linnemann c.s.) is in dit opzicht glashelder 4). Een van de duidelijkste uitspraken is dat er voldoende bebouwbare grond op de wereld aanwezig is om zelfs een iets grotere wereldbevolking dan die van nu te voeden, *mits* er zeer structurele aanpassingen plaatsvinden. Eén daarvan zou moeten zijn dat veel bebouwbare en reeds bebouwde grond in de derde wereld direct voor de eigen voedselproductie wordt gebruikt in de arme landen en *niet* om luxe producten voor het Westen te produceren, dan wel gewassen die nodig zijn als veevoeder ten behoeve van de vleesconsumptie van de rijke landen. Dit betekent dat het basispakket aan voedselvoorzieningen in de rijke landen zal moeten worden teruggeschroefd om ruimte te maken voor de voedselproductie die rechtstreeks de honger kan lenigen.

Eenzelfde argument geldt voor de productie die beslag legt op niet-vervangbare grondstoffen. Hier zal de materiële consumptie van de huidige generatie moeten worden ingekrompen om de belangen van toekomstige generaties niet al te zeer te schaden. Zonder tot al te groot pessimisme te vervallen — er is nog kans op spectaculaire energie-besparende en niet milieu vervuilende technologische vooruitgang — zijn we toch van mening dat er op dit moment geen reden is om deze ontwikkelingen op hun beloop te laten. De laatste 10 jaar hebben we immers gezien dat de absolute verpaupering in de wereld is toegenomen, het milieu vergaand is aangetast, het militarisme gevaarlijke vormen heeft aangenomen, en dat alles zonder enig vooruitzicht dat één van deze drie ontwikkelingen in de komende 10 jaar ten goede zal keren, tenzij de internationale machtsverhoudingen zich dramatisch wijzigen. Ten einde de aantasting van het milieu te verminderen en een minimale bijdrage tot mondiale recht-

vaardige verhoudingen te leveren, zal derhalve een beleid moeten worden gevoerd dat gebaseerd is op afremming van de groei van de materiële consumptie. Een reeds vrij uitgebreid pakket materiële en immateriële voorzieningen kan gemakkelijk door de Nederlandse economie worden opgebracht: in 1976 bedroeg de particuliere consumptie f. 132 mrd. ofwel bijna f. 10.000 per persoon 5). Niet is uitgesloten dat bij een nieuw evenwicht in de wereldeconomie in een werkelijk nieuwe internationale orde een nieuwe wijze van groei mogelijk en verantwoord is, maar het zal tientallen jaren kunnen duren voor die fase is ingetreden. In deze situatie is een inkomensbeleid zeer urgent.

De claims-inflatie

Algemeen wordt betwijfeld of zo'n inkomenspolitiek wel mogelijk is. Zo berust de 1%-operatie van de regering-Den Uyl op de gedachte dat een geringere stijging van het vrij beschikbare inkomen dan 1 à 1½% niet aanvaard zou worden en derhalve alleen maar zou resulteren in inflatie. Toch heeft Groot Brittannië inmiddels een daling van de reële lonen moeten accepteren als voorwaarde voor verdere internationale leningen. Onder druk van de internationale gemeenschap moet het wel. Het wordt dan een pijnlijke

1) In dit artikel is het vanzelfsprekend niet mogelijk om processen van inkomensverdeling en de daarmee samenhangende inflatie in alle aspecten te behandelen. Voor een oriëntering over vraagstukken van inkomensongelijkheid verwijzen wij met name naar de studie *Loon naar werken?* van de Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam, terwijl een diepgaande behandeling van de daaruit voortvloeiende inflatoire processen onder meer is te vinden in: J. van den Doel, *Inflatie en economische orde, Beleid en Maatschappij*, januari 1977.

2) Zie in dit verband ook J. Pen, over „non-neutrality of models” in: *The ideology of unemployment*, *De Economist*, Vol. 124, 1976, no. 1/2, blz. 3-7.

3) International Labour Office, *Employment, growth and basic needs, a one world problem*, Genève, 1976.

4) John Garbut, Hans Linnemann e.a., *Mensen tellen*, Aula 593, Het Spectrum, Utrecht, 1976.

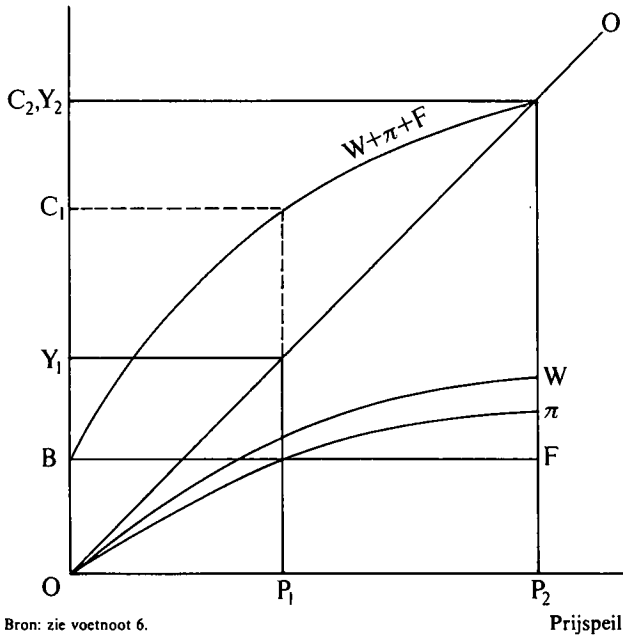
5) Centraal Planbureau, *Centraal Economisch Plan 1977*, Staatsdrukkerij, Den Haag, maart 1977.

operatie, omdat er in het beleid niet op geanticipeerd is. Nederland heeft misschien nog enkele jaren de tijd voor het tot stand brengen van die *institutionele* veranderingen die een nul- resp. minlijjn mogelijk moeten maken.

Een institutioneel beleid is nodig om de „claims-inflatie” (het afwentelingsmechanisme) te kunnen afremmen en tevens om te verzekeren dat de middelen die de overheid toevloeden daadwerkelijk gebruikt kunnen worden voor een betere verdeling van de arbeid en een benutting van die arbeid voor reële gemeenschapsvoorzieningen.

Al in 1966 gaven Bronfenbrenner en Holzman aan hoe inflatie het gevolg kan zijn van voortdurende pogingen van belangengroepen hun reële inkomen te vergroten of te behouden door grotere geldelijke claims op tafel te leggen 6). Ruim 10 jaar later is dit nog even actueel. „Allerwegen is de macro-economische begrotingspolitiek vastgelopen op een rivaliserend veilig stellen van inkomensposities”, constateerde Wolfson onlangs in zijn oratie 7).

Geld-inkomen (Y) en claims (C)

Bron: zie voetnoot 6.

In bovenstaande grafiek geeft de lijn OO' het gelijkblijvende reële inkomen weer. OB is het gedeelte bestemd voor de mensen met een vast nominaal inkomen. De curven W en π representeren de claims van respectievelijk de werknemers en de ondernemers. De werknemers leggen hun claims op tafel door steeds bij een bepaald prijsniveau een bepaald nominaal inkomen te eisen. De ondernemers presenteren hun claims in de vorm van prijsverhogingen bij een bepaald nominaal inkomen. Bij het inkomen $Y_1 P_1$ (nominaal inkomen Y_1 en prijsniveau P_1) ligt de totale-claimcurve ($W + \pi + F$) boven wat reël beschikbaar is. Het gevolg is een prijsstijging. Doordat de totale-claimcurve uiteindelijk toch de reële inkomenslijn OO' snijdt, komt de claiminflatie uiteindelijk tot stilstand.

Evenwicht zou niet bereikbaar zijn als de totale-claimcurve de reële inkomenslijn niet zou snijden, doch permanent te boven ging. In feite wordt hier verondersteld dat de toename van de claims geen gelijke tred houdt met de prijsstijging. Het is de vraag of dat een reële veronderstelling is in het dynamische proces van afwentelingen. De grafiek maakt intussen wel duidelijk dat de verliezers degenen zijn die niet over afwentelingsmogelijkheden beschikken. Deze analyse zou nog meer realiteitsgehalte krijgen, indien eveneens het overheidsbeslag op de nationale middelen, en de koppelingenmechanismen tussen uitgaven en prijsstijgingen zouden worden opgenomen. Dergelijke koppelingenmechanismen tussen „claims” en prijzen verschuiven de mogelijkheden om evenwichtspunten op de OO'-lijn te vinden 8).

Van den Doel heeft er ons inziens terecht op gewezen dat inflatie het resultaat is van maatschappelijk gevormde machtsposities en niet zoals Zijlstra heeft gesteld de oorzaak van de problemen („undermining the proper working of the political system and thereby threatening the very roots of democracy”) 9). In Van den Doels visie leiden drie factoren (internationalisering, overheidsexpansie en bedrijfsconcentratie) in dynamische processen van interactie tot prijs-inflatie. In het kader van een analyse van de werkgelegenheidsproblemen vragen wij speciaal aandacht voor de relatie tussen geldinkomen en prijsniveau zoals deze in belangrijke mate werd geïnstitutionaliseerd toen onder minister Toxopeus de pensioenen van ambtenaren welvaartsvast werden gemaakt. Mensen met lage inkomens en pensioenen in het bedrijfsleven betalen daardoor mee aan welvaartsvast hoge pensioenen van ambtenaren.

In het jaarverslag van de AMRO-Bank van 1966 (waarin we de hand van Dr. Van den Brink kunnen herkennen) werd al gesignaleerd dat dit tot onaanvaardbare spanningen zou kunnen leiden.

„De pensioenvoorzieningen van het bedrijfsleven”, zo wordt gesteld, „... kunnen niet anders dan gebaseerd zijn op het Kapitaaldeckingsstelsel ... Immers, de toekomst van de ondernemingen is te allen tijde ongewis ... Voor de overheid als werkgeefster (ligt de situatie) geheel anders ... 10). Het is duidelijk, dat deze wezenlijke verschillen tussen de overheidssector enerzijds en de onderneming anderzijds bij een inflatie, die op den duur in tientallen procenten wordt gemeten, tot groot maatschappelijk onrecht moet leiden, nog afgezien van de inflatoire impulsen, die indexeringen en automatismen, als waarvan hier sprake is, onder dergelijke omstandigheden zelf weer opwekken ... Er ontstaat dan een geprivilegeerde groep in die zin, dat door middel van belastingheffing via de sluis der algemene middelen inkomensoverdracht plaatsvindt tussen groepen, die in beginsel een gelijke draagkracht hebben. „Individueel” wordt er zelfs op grote schaal inkomen overgeheveld van personen met geringe draagkracht naar personen met grotere draagkracht” 11).

Flip de Kam en Frans Nijpels berekenden hoe de hieruit ontstane verschillen in pensioenvoorzieningen eruit zagen na tien jaar welvaartsvast ambtenarenpensioen 12).

Pensioenen in Nederland (1973)

	Aantal actief gerechtigden	Totaal van premies en dotaties	Eigen bijdrage werknemers	Bijdrage werknemers in procenten totaal	Gemiddeld uitbetaald pensioen
Bedrijfs-pensioenfondsen	1.720.000	3.785 mln.	735 mln.	19,4	f. 1.935
Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds	775.000	4.400 mln.	1.183 mln.	27,0	f. 8.300
Geen pensioen	1.465.000	—	—	—	—

Bron: Haagse Post, 24 april 1976.

In termen van de grafiek betekent dit dat er ook een overheidslijn aanwezig is die niet meer vatbaar is voor ombuigingen ten einde toch nog een evenwichtssnjppunt te vinden. Dit effect wordt nog versterkt door het trendbeleid van de overheid: van elk groeipercentage dat door het bedrijfsleven wordt opgebracht dient een deel te worden ingeleverd voor de trendmatige stijging van ambtenarensalarissen. Een kleinere

6) Martin Bronfenbrenner en Franklin B. Holzman, A Survey of inflation theory, *Surveys of Economic Theory*, Vol. 1, blz. 73-75.

7) D. J. Wolfson, *Op zoek naar een aanvaardbare verdeling*. Openbare Les, Rotterdam, 1977.

8) John Flemming, *Inflation*, Oxford University Press, 1976, voor een betoog dat de mogelijkheid van acceleratie van inflatie aantoonst: hfdst. VII.

9) Van den Doel, op.cit., blz. 11, 12.

10) Voor alle ondernemingen te zamen in het kader van een algemene pensioenwet ligt dat vanzelfsprekend anders.

11) AMRO Bank, *Jaarverslag 1966*, blz. 23-26.

12) C. A. de Kam en F. Nijpels, De ambtenaar verdient te veel (2), *Haagse Post*, 24 april 1976, blz. 6.

groei betekent dan ook in de praktijk dat de stijging van het bedrag dat wordt uitgegeven aan collectieve voorzieningen helemaal opgaat aan inkomensoverdrachten waarvan ook mensen met hoge inkomens profiteren. Het is een illusie te denken dat de „gewone man” dit niet beseft. Die weet al lang dat het niet gaat om de keuze tussen extra frisdrank en kleinere klassen, die Van den Doel hem geregeld voorhoudt. Noch voor extra frisdrank voor mensen met lagere inkomens, noch voor kleinere klassen is er ruimte. Alles verdwijnt in onoverzichtelijke inkomensoverdrachten.

Door het ongenueanceerde trendbeleid en het welvaarts-vaste ambtenarenpensioen, heeft de werknemer in het bedrijfsleven in feite nog maar één mogelijkheid om kleinere klassen te krijgen: zelf op de nul- of nog liever op de minlijjn te gaan zitten.

In feite is er maar één koppeling die uit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid behouden zou moeten blijven: die tussen de AOW- en bijstandsuitkeringen en het *welvaarts-vaste minimumloon*. Door regeling van een aanvullend inkomen voor zelfstandigen zou dit moeten worden uitgebouwd tot een gelijke welvaarts-vaste minimumvoorziening voor iedereen. Alle overige koppelingen betekenen in feite dat de zwakken beschermd worden door de sterken even hard te beschermen. Zo wordt het voeren van een inkomenspolitiek belemmerd en ontstaan spanningen tussen markteconomie en collectieve sector en tussen actieven en niet-actieven. De actieven — zij die in de markteconomie hun brood verdienen in het bijzonder — weten immers heel goed dat lang niet de gehele inkomensoverdracht die van hen gevraagd wordt, ten goede komt aan mensen in benarde materiële omstandigheden.

Het wordt tijd even terug te keren tot de 1%-operatie. Ligt er een grens in de gemengde economie bij het punt waar zodanige weerstand gaat bestaan in de markteconomie tegen verdere claims van de overheid dat de overheid geen kans meer ziet de financiering van haar extra beslag aanvaard te krijgen? De in Nederland aanvaarde noodzaak van een 1%-operatie toont aan dat er in de westerse gemengde economieën problemen zijn gerezen in de maatschappelijke aanvaardbaarheid van een groter collectief beslag op het verdiende inkomen. Onze stelling is nu dat de oorzaak van deze problemen niet ligt in zekere magische grenzen (60% totaal, 1% marginaal), maar in het ongenueanceerde systeem van inkomensoverdrachten van ons sociaal-economisch stelsel.

Het sociaal verzekeringsstelsel

Het was de grote verdienste van premier Den Uyl dat hij in zijn nieuwjaarsinterview met de VPRO-radio in 1976 de tegenstelling actieven/niet-actieven waartoe de 1%-operatie aanleiding leek te geven, verlegde naar die tussen kwetsbaren en weerbaren.

Vanuit dit gezichtspunt is er wel enige kritiek uit te oefenen op de invulling van de 1%-exercitie. Het is wel begrijpelijk dat men op zoek ging naar sociale uitkeringen die uit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid best konden worden „opgeschoond”, maar belangrijker is de regeling van de financiering van ons sociaal verzekeringsstelsel. In *De winst van een democratische economie* schreven wij daarover:

„De verantwoordelijkheid van de overheid is het beschermen van de zwakken, de kwetsbaren in de samenleving. Zij doet dat door de garantie van een inkomen gelijk aan het minimumloon. Er is evenwel geen reden, waarom het individu niet zelf verantwoordelijk zou kunnen zijn voor het verwerven van extra financiële weerbaarheid... Wie in de toekomst verzekerd wil blijven van dezelfde uitkeringen als waartoe hij thans gerechtigd is, zal voor zover die uitkeringen boven het minimumloon uitgaan, daaraan zelf meer moeten bijdragen”. 13).

Het vraagt geen toelichting dat dit een enorme „politieke” krachttoer zou vergen. De voorkeur dient o.i. gegeven te worden aan een beleid van sterke inkomensnivellering, omdat dan de verschillen in sociale uitkering eveneens genivelleerd worden. Nu het inkomensbeleid vereist dat wij tal van

„ontkoppelingsmechanismen” kritisch bezien, moet ook de financiering van het stelsel van sociale verzekeringen opnieuw worden bekeken. Als een eerste stap naar een billijke regeling zou gedacht kunnen worden aan een geleidelijke bevrozing van de pensioenuitkeringen voor zover deze hoger zijn dan een welvaarts-vaste minimumniveau. De maximumgrenzen voor premies zouden moeten worden opgeheven, zodat de hogere inkomens eraan gewend raken dat hogere uitkeringen ook betaald moeten worden. Particulieren die vrijwillig afstand doen van deze hogere uitkeringen kunnen dan parallel verlaagde premiegrondslagen krijgen toegewezen.

Immiddels heeft deze gedachte steun gekregen van Ing. W. Verwey, de Voorzitter van de Raad van Arbeid te Rotterdam. In een recent artikel getiteld „Grenzen aan sociale zekerheid”, schrijft hij:

„De crisis waar we nu voor staan, vind ik zo ernstig dat we ook niet bang moeten zijn voor radicale oplossingen. Waar ik naar toe wil, is een algemene loondervingsregeling. Voor iedereen, omdat het dragen van het volle risico voor alles wat een mens in het leven kan overkomen, voorsnog te zwaar is. De Nederlandse burger — in het bezit van een loondervingsregeling op basis van een minimumloon-uitkering bij calamiteiten — is mondig genoeg om zich naar eigen inzicht te verzekeren voor het overige risico als hij in moeilijkheden raakt. Langs deze weg wordt de Nederlandse burger geconfronteerd met zijn eigen verantwoordelijkheid die hij ook best wil aanvaarden. De staat draagt collectief de verantwoording voor de basisvoorziening, de rest van het risico draagt de burger zelf” 14).

Ons spreekt het argument van de verantwoording dragende burger iets minder aan. Daarvoor zijn de oorzaken die tot beroep op sociale zekerheid leiden te oneerlijk verdeeld in de maatschappij. Het gaat om de ontkoppelingsmechanismen, omdat de overheid door dit uitgavenpatroon geen middelen meer beschikbaar heeft om de geldstromen in andere richting te leiden.

Het spreekt vanzelf dat zo'n radicale oplossing de competentie van een ambtelijke commissie zoals de Commissie-Lamers (de Commissie die alternatieven bedacht ten behoeve van de 1%-ingreep) te boven zou gaan. Als wij het systeem van koppelingsmechanismen en ongenueanceerde inkomensoverdrachten zoals die verborgen zitten in de wijze van financiering van onze sociale verzekeringen op de helling willen zetten, is een commissie nodig bestaande uit vertrouwensmensen van de belangrijkste politieke partijen en maatschappelijke organisaties. Zo'n commissie zal wel enige tijd nodig hebben en de omzetting van haar conclusies in beleid kost nog meer tijd. Daarom zou ze spoedig moeten worden ingesteld. Op het moment dat wij, evenals de Engelsen vandaag, geconfronteerd zouden worden met de noodzaak gelijktijdig de reële lonen te doen dalen en ingrijpend te bezuinigen op de collectieve voorzieningen, is het te laat. In het volgende artikel hopen wij aan te tonen dat de werkloosheid doelmatig bestreden kan worden met een beleid dat in elk geval inhoudt dat meer geld via de overheid moet lopen. Zonder een voorafgaande „ontkoppelingsoperatie” is zo'n beleid niet uitvoerbaar. Binnen de huidige institutionele kaders heeft de overheid te weinig ruimte voor het richten van haar geldstroom op een betere verdeling van de arbeid en het benutten van die arbeid voor daadwerkelijke gemeenschapsvoorzieningen.

Nationaal inkomenscontract

Reeds eerder hebben wij, evenals de collega's Van den Doel, De Galan en Tinbergen, gepleit voor een nationale geleide inkomenspolitiek. Wij zijn van mening dat dit ook nu nog de beste oplossing zou zijn. Maar we moeten het kamerlid Roolvink wel gelijk geven dat het weinig zin heeft te blijven roepen dat iets eigenlijk zou moeten gebeuren als het door de belangrijkste partijen toch niet aanvaard

13) B. de Gaay Fortman en H. Thomas, *De winst van een democratische economie*, Aula 576, Het Spectrum, Utrecht, 1976.

14) *Elseviers Magazine*, 15 januari 1977.

wordt. Wat evenwel vandaag wel haalbaar zou moeten zijn is een poging op nationaal niveau het surplus aan claims terug te brengen en met name de zwakke partijen door deelname van de overheid in die onderhandelingen te laten meespelen. Allen die nu een verlaging van de WAO-uitkeringspercentages zouden moeten accepteren, zijn dan via de overheid in die onderhandelingen betrokken. Het gaat immers om de verdeling van de totale beschikbare ruimte! Als alleen werkgevers en werknemers onderhandelen is, zoals Van den Doel terecht heeft opgemerkt 15), overleg en overeenstemming altijd mogelijk, maar met als resultaat een te sterke afwenteling op de zwakke groepen die van het door Bronfenbrenner en Holzman geschetste proces van inflatie de dupe zullen zijn.

De stakingsconflicten van begin februari hebben intussen wel aangetoond hoe het niet moet. Eerder, in 1976, had de leiding van de vakbeweging de moed om de achterban een voorstel te doen een nullijn of zelfs minlijn te accepteren ter wille van de werkgelegenheid. Je zou zelfs zeggen, waar ter wereld vind je een verantwoord optreden van een vakbewegingsleiderschap dat rekening houdt met nationale belangen. In die overlegsituatie kwamen de werkgevers met harde eisen voor 1977: de prijsindexering dient afgeschaft te worden. Het is niet uitgesloten dat een vakverenigingsleiding die oog heeft voor nationale belangen zeker bereid zou zijn om in nationaal overleg met werkgeversvertegenwoordigers en overheid, rekening houdend met belangen van de derde wereld, de niet-actieven en de zwakken onder de werknemers zelf, te zoeken naar een nationaal inkomensbeleid waarvan een mogelijke consequentie zou zijn dat velen een stap terug zouden moeten. Het terugbrengen van onderhandelingen tot hard bi-partite gedrag zoals door het VNO is verricht kan alleen maar zulke lange-termijnoplossingen in de weg staan! Het klimaat is immers nu zo verstoord dat er te meer tijd nodig zal zijn om een breed nationaal overleg over een totale inkomenspolitiek op te bouwen.

Juist waar de werkgeversorganisaties bij dienden te dragen tot een optimaal klimaat waarbinnen vertegenwoordigers van alle „claims” op nationaal niveau tot een verdeling van de beschikbare ruimte zouden kunnen besluiten, werd een weg gekozen die geheel past in een ouderwets patroon van onderhandelen, waarin men gezamenlijk erin zal slagen de zwaksten de tol te laten betalen. Immers, de werknemers hebben hun claim veilig gesteld; de werkgevers zullen waar mogelijk hun claim veilig stellen door afwenteling, wat inhoudt dat de niet-actieven het gelag betalen: verlaging van de WAO-uitkeringspercentages en meer werkloosheid. De overheid neemt intussen extra ruimte voor haar rekening, alsof dit uit het niet kan worden gecreëerd.

Zelfs is niet ondenkbaar dat de werkgevers na het toegeven op het punt van de looneisen zich harder zullen opstellen bij het vraagstuk „omzetten van de winst in werk” en andere vormen van democratisering van de economische verhoudingen. Daarmee wordt de overheid dan gedwongen nog meer geld uit te geven voor directe werkverschaffing. Als dat gebeurt met monetaire financiering, dan probeert de overheid langs indirecte weg een nieuw koppelingsmechanisme in te bouwen en blijft zij bijdragen tot de inflatoire claims in de hoop dat de afwentelingsmechanismen tot een evenwicht zullen leiden.

Juist een nationaal overleg om tot een sociaal contract te komen, zal de vakverenigingen in de gelegenheid stellen een nationale taak op zich te nemen, nl. de bescherming van de niet-actieven en werklozen. In de nota *Vijf jaar voor kwaliteit* van de Industriebond NVV, waarin een pleidooi wordt gevoerd voor nationaal overleg, zijn alle aanknopingspunten te vinden voor een sociaal contract over de verdeling van inkomen en arbeid 16).

Inkomens- en loonsverschillen

Een laatste punt heeft te maken met aanvaardbaar geachte

loons- en inkomensverschillen binnen bedrijven. Het is bekend dat loononderhandelingen zelden invloed hebben op de relatieve loonsverschillen tussen beroepsgroepen en categorieën van bekwaamheid in de arbeidsmarkt. Er zijn uiteenlopende theorieën ter verklaring van deze loonsverschillen binnen bedrijven. Zonder meer kan worden vastgesteld dat deze verschillen binnen nationale kaders niet de neiging hebben snel te verminderen, terwijl tevens vast staat dat die loonsverschillen een van de belangrijkste bronnen van inkomensongelijkheid zijn. Werkgevers hebben belang bij stabiele loonstructuren om als „incentives” te dienen; werknemersorganisaties hebben er eveneens belang bij omdat elke organisatie vecht voor de belangen van elk van haar leden en daar een bestaansrecht aan ontleent.

Het logische vervolg op een afgesloten nationaal inkomenscontract zou een zodanig inkomens- en prijsbeleid moeten zijn, dat het mogelijk is deze nationale doelstelling te bereiken zonder inflatoire afwentelingsmechanismen. Dit zou voor elk bedrijf in een verre toekomst betekenen dat de uit te keren loon- en inkomenssom bepaald wordt door het aantal mensen dat er werkzaam is, waarna de ondernemingsraad rekening houdend met schaarsteverhoudingen in de arbeidsmarkt, regels aanvaardt met betrekking tot werkclassificaties en puntensystemen die een zekere differentiatie zullen toelaten. We spreken hier met nadruk over een verre toekomst. Een essentieel element zou dan moeten zijn dat in elk bedrijf een ondernemingsraad doelmatig kan functioneren. Zolang de verantwoordelijkheid daar nog niet kan worden gelegd, ligt de hier omschreven taak op het werkerrein van de vakverenigingen. Het verschijnsel van „wage drift” werkt sterk inflatoir en maakt het onmogelijk een nationaal inkomensbeleid te voeren. De vakbeweging mag dan ook niet aan de problematiek van de loonsverschillen binnen ondernemingen voorbijgaan.

De loonstructuren zouden in toenemende mate een onderdeel van de agenda van de ondernemingsraden moeten gaan uitmaken, terwijl de vakverenigingen zich met meer kracht op een verwezenlijken van nationaal economische doelstellingen zouden kunnen toelagen. De afloop van de stakingen van 1977 heeft bewezen hoeveel macht zelfs in een zwakke economische onderhandelingspositie kan worden uitgeoefend!

Een bespreking van de onderlinge inkomensverschillen door de ondernemingsraad (overeenkomstig ambtenaren-overlegorganen bij de overheidsinstellingen) lijkt ook de enige manier om vat te krijgen op de „incidentele” loonsverhogingen. Als algemene richtlijn zou moeten gelden dat promoties niet zonder meer gepaard gaan met verhoging van het inkomen tot het niveau dat geldt voor de post waartoe men is opgeklommen. De jaarlijkse verhoging met één salarisschaal zoals die bij de overheid en vele bedrijven gebruikelijk is, zou moeten worden afgeschaft.

Radicale maatregelen op het terrein van de inkomens en sociale verzekeringen zijn een voorwaarde om tot een meer geslaagde aanpak van de werkloosheid te kunnen komen. Over dat laatste handelt ons slotartikel. O.i. schieten tijdelijke maatregelen als door Wolfson voorgesteld te kort. Een tijdelijke indexering suggereert dat het hier om een tijdelijk verschijnsel gaat. Naarmate de grenzen van de groei duidelijker worden herkend, zal het verschijnsel van het surplus aan claims hardnekkiger invloed doen gelden. Een geheel nieuw nationaal-economisch beleid van inkomensverdeling dient daartoe te worden opgebouwd. Ook herzieningen van het belastingstelsel — eveneens een krachtig wapen tot afwenteling — zullen in dit licht moeten worden overwogen 17).

B. de Gaay Fortman
H. Thomas

15) Zie m.n. J. van den Doel, PvdA en CDA medeplichtig aan klein-kapitalistisch reveil, *NRC Handelsblad*, 19 februari 1977.

16) Industriebond NVV, *Vijf jaar voor kwaliteit*, Amsterdam, 1976.

17) Flip de Kam, *Betalen is voor de dommen*, Bert Bakker, Amsterdam, 1977. blz. 102-110.

Aanstaand topoverleg: betekenis voor ontwikkelingslanden

PROF. DR. F. VAN DAM*

President Ford heeft in 1975 een topoverleg van de grote geïndustrialiseerde landen bijeengeroepen om de wereld-economische problemen te bespreken. Deze bijeenkomst werd gehouden te Rambouillet en werd bijgewoond door de Verenigde Staten, Japan, Canada en de grote EG-landen. In 1976 vond een herhaling plaats in Puerto Rico. Eén van de eerste beleidsdaden van president Carter was het annouceren van een derde bijeenkomst, te houden in Londen op 7 en 8 mei a.s.. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat de nieuwe Amerikaanse regering aan dit soort topbesprekingen veel betekenis zal toekennen, gegeven de prioriteit die zij hecht aan goede relaties met Japan en Europa. De komende topconferentie heeft van de Amerikaanse regering het thema meegekregen van „management” van de wereldeconomie. Daarbij gaat het om vraagstukken van inflatie, handel, werkgelegenheid en andere macro-economische problemen. Het zijn ongeveer dezelfde onderwerpen als tijdens de voorafgaande bijeenkomsten op de agenda stonden. Het verschil is dat zij toen als conjunctuurproblemen werden beschouwd en thans meer en meer als lange-termijnvraagstukken worden gezien.

De structurele problemen die op de top aan de orde zullen komen en de oplossingen die daarvoor gevonden kunnen worden zijn mede van invloed op de ontwikkelingslanden. In dit artikel is een poging gedaan om aan te geven wat de economische positie van de ontwikkelingslanden op dit moment is en op welke wijze de vraagstukken die tijdens het aanstaande topoverleg zullen worden besproken daarmede verband houden. Hierbij dient bedacht te worden dat, ondanks de aanvaarding van ontwikkelingsstrategieën in de Verenigde Naties, tot nu toe weinig of geen concrete maatregelen zijn genomen ter verbetering van de structurele positie van de arme landen. In de periode tussen 1960 en nu is eigenlijk alleen de totstandkoming van het algemene preferentiële tariefensysteem voor de ontwikkelingslanden als zodanig aan te merken. De betekenis van dit systeem is echter beperkt gebleven door de zeer gelimiteerde reikwijdte ervan. Zoals het er thans naar uitziet zal ook de Noord-Zuid dialoog — die waarschijnlijk eind mei zal worden beëindigd — geen structuurmaatregelen van betekenis opleveren. Integendeel, de rijke landen zoeken naar een afkoopformule waarbij gedacht wordt aan een lump-sum ter grootte van twee weken betalingsbalanstekort van de ontwikkelingslanden 1).

Economische positie ontwikkelingslanden

Tegenover het vrijwel geheel ontbreken van actieve beleidsmaatregelen steken de kolossale feitelijke verschuivingen die zich in de situatie van de arme landen hebben voltrokken scherp af.

In de eerste plaats is de grondstoffenexport van de arme landen in betekenis achteruitgegaan. Dit is het gevolg van een op zelfvoorziening gericht beleid door de rijke landen, het toenemend gebruik van substituten en economischer aanwending van materialen door ontwikkeling van nieuwe technologieën. Dit alles heeft ertoe bijgedragen dat de export van grondstoffen wereldwijd gezien aanzienlijk minder snel is gestegen dan de export van eindprodukten, waarbij verhoudingsgewijs de grondstoffenexport van de ontwikkelingslanden het meeste achter is gebleven. In tabel 1 is weergegeven hoe de situatie zich in de periode 1960-1974 heeft ontwikkeld.

In de tweede plaats valt op dat de ontwikkelingslanden erin geslaagd zijn om tot aanzienlijke industrialisatie te komen en export van eindprodukten op te bouwen. Deze export van eindprodukten is allermindst gelijkelijk over de ontwikkelingslanden verdeeld, maar is in tegendeel geconcentreerd bij een beperkte groep landen. De voornaamste exporteurs van eindprodukten, die er bovendien tot en met 1974 in geslaagd zijn die

export snel te laten groeien (ten minste 25% per jaar), zijn Mexico, Brazilië, Zuid-Korea, Taiwan, Hong Kong, Singapore en in beperkter mate Argentinië en Maleisië. Landen met een aanmerkelijke doch traag groeiende export van eindprodukten zijn India, Pakistan, Thailand en de Philippijnen. De stijging van de uitvoer van eindprodukten heeft de samenstelling van het exportpakket van de ontwikkelingslanden wezenlijk veranderd. In tabel 2 is de verschuiving over de afgelopen 15 jaar aangegeven.

Tegenover deze toename van de export van eindprodukten door de ontwikkelingslanden staat een stijgende import van grondstoffen. Afgezien van olie bedroeg de grondstoffenimport van de ontwikkelingslanden in 1975 \$ 35 mrd. tegenover een grondstoffenexport van \$ 50 mrd. Dit alles betekent dat het traditionele beeld van de ontwikkelingslanden als grondstoffenexporteurs en importeurs van eindprodukten steeds minder opgaat. Gegeven de onevenwichtige verdeling van de export van eindprodukten over de ontwikkelingslanden en gegeven

* De auteur is buitengewoon hoogleraar in de economische problematiek der ontwikkelingslanden aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

1) H. Lockfefer, Grondstoffenfonds wekt weer verzet, *de Volkskrant*, 2 april 1977.

Tabel 1. Groeitempo van het exportvolume (in % per jaar)

Periode	Grondstoffen (excl. olie)		Eindprodukten	
	Wereld	Ontwikk. landen	Wereld	Ontwikk. landen
1960-1965	3,9	3,3	8,9	12,0
1965-1970	4,9	3,8	10,3	14,6
1970-1974	5,2	2,9	8,9	14,0

Bron: Unctad Secretariaat, Genève, 1976.

Tabel 2. Samenstelling van de export van de niet-olie-exporterende ontwikkelingslanden (in %)

	Grondstoffen	Eindprodukten
1960	87	13
1965	81	19
1970	72	28
1973	66	34
1975	58	42

Bron: Unctad-Secretariaat, Genève, 1976.

het feit dat reeds thans een aantal ontwikkelingslanden netto grondstoffenimporteur is geworden, mag verwacht worden dat de ontwikkelingslanden ten aanzien van hun internationale marktpositie als groep uiteenvallen en dat zij steeds minder in dit opzicht als collectiviteit kunnen en zullen optreden.

Een derde belangrijke verandering in de positie van de arme landen is de verhoging van de olieprijsen. Deze verhoging heeft ertoe geleid dat de olie-importerende landen meer moeten betalen waartegenover de olie-exporterende landen een sterke toename van export-opbrengsten ervaren. Dit betekent dat de ontwikkelingslanden in twee groepen uiteen zijn gevallen — resp. olie-importerende en olie-exporterende — met grote tekorten resp. overschotten op hun betalingsbalansen. De olie-exporterende ontwikkelingslanden zijn daardoor in een nieuwe positie gekomen. Niet alleen beschikken zij over voldoende deviezen om de benodigde aankopen te kunnen verrichten die voor hun ontwikkeling nodig zijn, een aantal heeft dusdanig grote overschotten dat zij moeten overgaan tot uitlenen van geld of moeten zoeken naar andere vormen van belegging. Hierdoor heeft laatstgenoemde groep belang gekregen bij het teruglopen van de inflatie en het op peil blijven van de economische bedrijvigheid in de rijke landen. Tijdens het OPEC-overleg eind 1976 kwam dit tot uiting in de opstelling van Saudi-Arabië dat voor geringe prijsverhoging koos.

In de vierde plaats heeft sinds 1960 een hoge mate van integratie tussen de rijke landen plaatsgevonden. Die integratie is vorm gegeven in onderlinge tariefverlagingen en de oprichting van EEG, EFTA en COMECON. Economische integratie tussen bepaalde landen in de vorm van vrijheid van handelsverkeer en vrije verplaatsing van productiefactoren betekent in ieder geval op de korte termijn een verslechtering van de relatieve positie van de landen die niet bij het integratieproces zijn betrokken. Ergo, de integratie tussen rijke landen heeft geleid tot een structurele positieverzwakking van de arme landen. Hoewel niet ontkend kan worden dat in de vergroting van de handel tussen de rijke landen onderling een belangrijke portie zinloze transacties zit, blijkt uit de wereldhandelscijfers onmiskenbaar hoezeer de exportgroei van de ontwikkelingslanden bij die van de integrerende rijke landen is achtergebleven. Met zinloze transacties worden bijvoorbeeld de heen- en weerhandel tussen Amerika en Japan van vrijwel gelijke auto's.

Aangezien de integratie tussen rijke landen onderling voor deze landen minder voordelig is dan integratie met arme landen (grotere comperatieve kostenverschillen) zou het voor rijk en arm economisch aantrekkelijk zijn als de top zou besluiten tot een begrenzing ter zake verdere onderlinge rijke-landen-integratie.

In de vijfde plaats hebben de olieprijsverhoging plus de recessie in de OECD-landen plus de inflatiegolf geleid tot een groot structureel betalingsbalanstekort van de niet-olie-exporterende ontwikkelingslanden. In tabel 3 is weergegeven hoe dit tekort is opgelopen van gemiddeld \$ 10 mrd. per jaar in de periode 1971-1973 tot \$ 33 mrd. in de periode 1974-1976. Als Zuid-Europa wordt meegeteld gaat het om een stijging van \$ 11 mrd. naar \$ 42 mrd.

Tabel 3. Saldo van de betalingsbalansen in de periode 1971-1976 (in mrd. dollars)

	Jaar- gemiddelde 1971-1973	1974	1975	Schatting 1976
OPEC-landen	3,4	67,7	34,6	40
Geïndustrialiseerde landen ..	16,4	— 5,7	21,2	5
Zuid-Europa	0,7	— 7,0	— 8,0	— 8
Ontwikkelingslanden zonder olie-export	— 9,9	— 29,3	— 37,5	— 33
Oostblok (handelsbalansen) ..	— 0,5	— 3,9	— 10,0	— 6

Bron: GATT, International Trade 1975/76, Genève, 1976.

De tekorten hebben geleid tot het interen van reserves en het opnemen van leningen. Een aantal van de deficitlanden heeft besloten tot drastische importvermindering om langs die weg het gat in hun handelsbalans te verkleinen. Deze importvermindering leidt op haar beurt tot het onderbreken van ontwikkelingsprojecten en zal in een aantal gevallen daardoor leiden tot vermindering van export. Dit betekent dat op lange termijn bezien het importbeperkingsbeleid van de betrokken arme landen aanzienlijke risico's oproept en de export van de rijke landen naar de derde wereld direct en indirect bedreigt. In dit verband is van belang dat de export van de Verenigde Staten, Japan en de EG (als eenheid) in 1975 te zamen \$ 315 mrd. bedroeg waarvan 54% naar geïndustrialiseerde landen ging, 14% naar OPEC-landen, 8% naar Oostblok-landen en 24% naar niet-olie-exporterende ontwikkelingslanden.

Een zesde nieuw fenomeen is het feit dat de ontwikkelingslanden sinds 1970 op aanzienlijke schaal toegang hebben gekregen tot de internationale kapitaalmarkten. Deze toegang is het gevolg van de groeiende industriële export waardoor vertrouwen in de toekomstige liquiditeit van betrokken landen bij commerciële banken in het westen is ontstaan, de overliquiditeiten waarmede het westen te kampen kreeg door recessie en door kanalisatie van Arabisch oliegeduld via Amerikaanse en Europese banken en — als negatieve kracht — het stagneren van de ontwikkelingshulp. Deze factoren hebben ertoe geleid dat de ontwikkelingslanden hun betalingsbalanstekorten thans voor 60% dekken met commercieel geld hetgeen een aanzienlijke verschuiving betekent ten opzichte van de situatie van enkele jaren geleden. In tabel 4 is een overzicht van de afgelopen periode gegeven.

Samenvattend kan worden gesteld dat in de periode van 1960 tot nu toe belangrijke veranderingen zijn opgetreden in de positie van de ontwikkelingslanden waardoor het ontwikkelingsvraagstuk een ander beeld heeft gekregen dan het bij de aanvang van het eerste ontwikkelingsdecennium had. Het is dan ook onmogelijk om op simpele wijze te stellen dat het de ontwikkelingslanden „goed” of „slecht” gaat. Zo'n vereenvoudiging doet de realiteit geweld aan.

Tabel 4. Particuliere kapitaalstromen (netto) en toezeggingen van Euro-valuta leningen van DAC-landen aan ontwikkelingslanden (in mrd. dollars)

	Jaar-gemiddelde 1964-1966	1970	1971	1972	1973	1974
Particuliere kapitaalstromen (directe investeringen, bilaterale portfolio, particuliere exportkredieten, multilaterale portfolio)	3,9	6,9	8,0	8,6	11,5	12,8
Euro-valuta leningen, toezeggingen	1,5	3,9	9,3	9,8
Totale particuliere middelen als percentage van totale middelen (netto) ..	39	44	49	53	61	61

Bron: CIES, Parijs, 1976.

Positie rijke landen

De houding van de rijke landen ten opzichte van de ontwikkelingslanden wordt door verschillende factoren bepaald. Voor de lange termijn is beslissend de maatschappijvisie zoals die in de betrokken individuele of groepen rijke landen bestaat. Voor de korte termijn zijn van belang het algemene stemmingsbeeld dat de relatie tussen de blokken rijk en arm beheerst en de concrete problemen en belangen die om behartiging vragen.

De lange-termijn-maatschappijvisie ontstaat meestal mutatie-gewijs en vertoont vervolgens een grote bestendigheid. Binnen dit bestek kan alleen worden geconstateerd dat de opvattingen van resp. de Amerikanen, de Sowjets, de Noord-Europeanen en de Arabieren van waaruit de houding ten opzichte van het ontwikkelingsvraagstuk voortvloeit, zeer verschillend zijn. De bestendigheid van deze opvattingen heeft tot gevolg dat de „politieke wil” van de rijke landen niet een onafhankelijke variabele is maar dat deze, althans wat betreft haar lange-termijnbasis, vastligt in historisch gewortelde opvattingen 2).

Het stemmingsbeeld rond de relatie arm-rijk is sinds 1970 veranderd in die zin dat de verhouding harder, lossier en zakelijker is geworden. Dit uit zich ook in het woordgebruik. Werd vroeger van hulp en ontwikkelings-samenwerking gesproken, thans heeft men het over dialoog, relatie en accommodatie. Dit betekent dat in de verhouding arm-rijk minder ruimte voor solidariteit is overgebleven en dat de wederzijdse belangen prevaleren.

Als belangrijkste oorzaken van deze verschuiving kunnen worden genoemd: de recessie in de westelijke landen met daaruit voortvloeiend het meer gericht zijn op eigen problemen; de toenemende concurrentie tussen arme en rijke landen op de internationale markten; het self-reliance-beleid van de ontwikkelingslanden dat impliceert dat zij zich zo onafhankelijk mogelijk van de rijke landen proberen te maken; het verval van multilaterale samenwerkingssystemen zoals het in steeds mindere mate functioneren van de Verenigde Naties als centrum voor besluitvorming voor ontwikkelingsvraagstukken; de zelfstandige ontwikkeling van China en de verandering in de positie van de olielanden en de industrialiserende ontwikkelingslanden die ertoe geleid hebben dat de helft van de bevolking van de derde wereld in landen woont die geen hulp meer vragen of willen hebben; het Europese beleid dat tot gevolg heeft gehad dat Europa zijn traditionele banden met Azië en Latijns-Amerika heeft verdund en zich thans bij uitstek op Afrika concentreert.

Tijdens het topperleg zullen vooral de acute problemen van de rijke landen worden besproken. Daarbij gaat het, zoals de Engelse gastheer Callaghan het heeft geformuleerd, om „collectieve economische en financiële veiligheid”. Maatregelen worden door hem nodig geacht

omdat, mede door de afroming van de koopkracht van de rijke landen ten gevolge van de hoge olieprijsen, de recessie in de westelijke wereld persistent blijkt te zijn met ten gevolge daarvan groeistagnatie en werkloosheid gepaard aan inflatie.

Tussen de deelnemers aan het topperleg bestaan verschillen van opvatting wat betreft de te hanteren prioriteiten. Duitsland en Japan wensen in de eerste plaats de inflatie te beheersen, omdat zij daarin een voorwaarde zien voor conjunctuurherstel en verbetering van de werkgelegenheid op lange termijn. Engeland legt het accent op stimuleringsmaatregelen om een klimaat van economische expansie te scheppen om op basis daarvan problemen als inflatie te lijf te kunnen gaan. Ondanks deze verschillen is de voorbereidende reis van vice-president Mondale niet zonder succes gebleven: zo schijnt Japan reeds toezeggingen te hebben gedaan voor grote aankopen in Amerika ten einde het evenwicht op de bilaterale handelsbalans te herstellen.

Wat voor concrete suggesties zijn er tot nu toe gedaan om aan de problemen van de rijke landen tegemoet te komen en wat betekenen die voor de arme landen? In *The Times* van 17 maart jl. heeft Peter Jay een aantal elementen genoemd die onderdeel zouden kunnen uitmaken van de „comprehensive strategy” die Callaghan beoogt. Jay noemt met name 3):

- voorzichtig diplomatiek overleg met de OPEC-landen ten einde via lange-termijnafspraken plotselinge prijsverhogingen voor de consumenten te voorkomen;
- betere mechanieken voor hergebruik van de financiële overschotten van de olie-producerende landen ter ontlasting van de druk op het commerciële bankwezen van de westelijke landen;
- definitieve totstandkoming van het OECD-vangnet van \$ 25 mrd. en uitbreiding van de IMF-capaciteit;
- betere coördinatie van het budget- en betalingsbalansbeleid van de rijke landen ten einde door vraagvergroting in de sterke landen de export en de economie van de zwakke rijke landen te steunen;
- gezamenlijke afwijzing van de tendensen tot handelsprotectie in de westelijke wereld gegeven de te verwachten retaliatie met wederzijdse welvaartsvermindering;
- steun aan ontwikkelingslanden die door de hoge olieprijsen zijn getroffen ten einde lange-termijnontwikkeling van deze landen mogelijk te maken met daaruit voortvloeiende import uit de rijke landen.

In *Het Parool* van 23 maart jl. stelt Dr. Post dat hij als hoofdtaak voor het overleg in Londen ziet „het speuren naar mogelijkheden om de bestaande afzetmogelijkheden te behouden en waar mogelijk, nieuwe afzetgebieden te ontsluiten” 4). Zijn concrete voorstellen lopen parallel aan de drie laatste van Jay waaraan hij nog toevoegt de wenselijkheid om in de rijke landen nieuwe stimulerende produktie-sectoren te ontwikkelen.

Deze voorstellen, beredeneerd vanuit de problemen van de westelijke landen, kunnen — afhankelijk van hun finale inhoud — wonderwel aansluiten op de behoeften van de arme landen. Voor de ontwikkelingslanden kunnen zij betekenen bevordering van hun handel met de rijke

2) F. van Dam, Verschil in maatschappijvisie frustrereert ontwikkelingshulp, *de Volkskrant*, 12 maart 1977.

3) P. Jay, Summit agenda for economic security, *The Times*, 17 maart 1977.

4) J. G. Post, Vier suggesties topgesprek, *Het Parool*, 23 maart 1977.

landen en dekking van hun betalingsbalanstekorten. Macroeconomisch zou dat exact zijn wat de arme landen nodig hebben.

De exportproblemen van de arme landen zijn de trendmatig verslechterende rol van hun grondstoffenafzet (waarvan alleen iets gedaan kan worden door uitvoer in hogere staat van bewerking) en de abrupte stagnatie sinds 1974 van de tot dan toe snelle exportgroei van eindprodukten. De oplossing van deze problemen dient voor de korte termijn vooral in de eindprodukten-sfeer te worden gezocht. De voorstellen van Jay en Post bieden daartoe mogelijkheden, met name als de negatieve betalingsbalanspolitiek van sterke rijke landen zich tot de arme landen zou gaan uitstreken.

Het is duidelijk dat de rijke landen huiverig tegenover vergroting van de import uit de arme landen staan, gegeven de kwetsbaarheid van sommige van hun industrie-sectoren en de reeds grote werkloosheid. Ter beperking van deze risico's zou overwogen kunnen worden de importverruiming vorm te geven in bilaterale handelsakkoorden. Door het wederzijdse karakter van dergelijke akkoorden zullen zij resulteren in bescherming van de wederzijdse werkgelegenheid, zij het in andere dan in de oorspronkelijke productiesectoren.

In de internationale handel neemt olie een bijzondere plaats in. De vooruitzichten op de oliemarkt zijn voor de importeurs weinig hoopgevend. In de jaren tachtig dreigt eerder nieuwe krapte dan overschot. Het is derhalve voor de ontwikkelingslanden — en ook voor de rijke landen — van belang dat, naast pogingen tot prijsstabilisatie via lange-termijncontracten tussen aanbieders en afnemers, meer aandacht wordt gegeven aan de ontwikkeling van andere energiebronnen. In dit verband verdient vermelding dat de Amerikaanse regering overweegt om haar initiatief tot instelling van een Grondstoffen Ontwikkelingsbank te herformuleren tot een plan voor een Energie Ontwikkelingsfonds. Dit fonds zou zich bezig moeten houden met ontwikkeling van energie in olie-importerende arme landen. Het zou een startkapitaal moeten krijgen van \$ 1 mrd. en gaan opereren onder de vigeur van de Wereldbank 5).

Eventuele schuldverlichting van de arme landen zal een beperkt en waarschijnlijk incidenteel karakter hebben. Om te bereiken dat de arme landen continue en zekere afnemers van de produkten van de rijke landen blijven zal het nodig zijn mechanismen te ontwikkelen voor financiering van hun toekomstige betalingsbalanstekorten en voor stabilisatie van hun exportopbrengsten rond de trend.

Sinds 1970 dekken de ontwikkelingslanden hun schulden toenemend met commerciële leningen. Voor een deel betreft dit oledollars waarbij de Amerikaanse en Europese banken in feite garanties verlenen op door de olielanden verstrekte kredieten. Vooral de Amerikaanse regering heeft toenemend bezwaar tegen deze gang van zaken omdat zij het stijgende obligo van de Amerikaanse banken een te groot risico acht. Op grond hiervan hebben de Amerikanen herhaaldelijk bepleit dat de Arabische landen hun financiële overschotten rechtstreeks aan de ontwikkelingslanden lenen buiten het Amerikaans-Europees bankcircuit om. Begrijpelijkerwijs voelen de Arabieren daar niet veel voor.

Het beperken van de commerciële kapitaalstroom naar de arme landen zal negatieve gevolgen hebben voor beide blokken: de ontwikkelingslanden zullen hun import moeten verminderen en de rijke landen zullen daardoor een recessie-effect ervaren. Twee mogelijkheden lijken zich aan te dienen om de kapitaalstroom op peil te houden.

In de eerste plaats is door het IMF het initiatief genomen om een bedrag tot \$ 20 mrd. aan te werven ter financiering van de betalingsbalanstekorten van de arme landen, de z.g. Witteveen-faciliteit. Nadere voorstellen zullen worden besproken tijdens de komende vergadering

van het Interim Committee van het IMF. Een belangrijk deel van het bedrag zou uit oliegeden moeten bestaan. De modaliteiten zijn nog onduidelijk, maar verwacht mag worden dat de te verstrekken leningen van langere termijn zullen worden dan volgens de traditionele IMF-voorwaarden. De aard van de huidige betalingsbalanstekorten maakt zeer korte kredieten weinig zinvol. Het is ook denkbaar dat de nieuwe IMF-middelen de vorm krijgen van een soort vangnet, waarvan de relatie met het bestaande OECD-vangnet nader zal moeten worden bepaald.

Een tweede mogelijkheid lijkt te liggen in een herverzekering van commerciële leningen bij een nader te bepalen multilateraal mechaniek. Door zo'n verzekering kan risicospreiding worden bereikt waardoor individuele landen minder snel beperkingen behoeven te hanteren ten aanzien van toelating van arme landen tot hun kapitaalmarkt.

Nadelig voor een aantal arme en oncomfortabel — vide koffie- en theeprijzen — voor de rijke landen zijn de korte-termijnschommelingen van de prijzen op de grondstoffenmarkten. Voor arme landen die grondstoffen exporteren betekenen deze schommelingen onzekerheid ten aanzien van de mogelijkheid om hun ontwikkelingprogramma's uit te voeren, voor de rijke landen betekenen zij scherpe wisselingen in de consumentenprijzen en onzekerheid voor een overigens klein deel van hun exportmarkt.

Er lagen en liggen vele plannen ter tafel om dit probleem op te lossen. Zij reiken van ingewikkelde prijs-, aanboden- en voorraadregelingen per grondstof (waarbij de voorraden al dan niet uit een gezamenlijk fonds kunnen worden gefinancierd) tot eenvoudige uitbreiding van de — goed functionerende — compensatoire financiering van het IMF.

Als blijkt dat op korte termijn de meer ingewikkelde systemen niet tot realisatie komen lijkt het wenselijk de eenvoudige weg te kiezen. De top zou zo'n principe-besluit kunnen nemen, bijvoorbeeld ten laste van de nieuwe middelen die het IMF van plan is aan te werven.

De moraal

Als wij de huidige problemen van de ontwikkelingslanden en van de rijke landen naast elkaar leggen, blijkt dat op vele terreinen de belangen en wensen parallel lopen. Dat geldt voor het instandhouden van de importcapaciteit van de arme landen, het stabiliseren van hun deviezeninkomsten rond de trend, exploratie van nieuwe energiebronnen, het beheersen van de inflatie, het tegenhouden van verdere olieprijsstijgingen en het ontwikkelen van nieuwe stimulerende productiesectoren in de rijke landen.

Deze gelijkheid van belangen opent de kans dat besluiten van de top mede de arme landen ten goede komen. Veel hangt ervan af wat de modaliteiten van deze besluiten zullen zijn: wat worden de voorwaarden van de nieuwe IMF-faciliteit, tot welke landen zal het negatieve betalingsbalansbeleid van de sterke rijke landen zich uitstreken, worden in afspraken tot non-protectionisme de arme landen begrepen en onder welke voorwaarden, hoe gaat een eventuele uitbreiding van de compensatoire financiering ter opvang van schommelingen in de grondstoffenprijzen eruit zien, wat gebeurt er met de resultaten van eventueel onderzoek naar nieuwe energie enz.?

Echter, de arme landen zullen in Londen niet aanwezig zijn. Dit maakt het nodig dat zij op tijd formuleren wat zij te vragen en te bieden hebben en dat zij hun posities tijdig bij de deelnemers aan het topgesprek presenteren. Bij voorgaande gelegenheden hebben zij op deze punten soms minder effectief geopereerd.

F. van Dam

5) J. P. Smith, U.S. to propose new energy fund, *Herald International Tribune*, 1 april 1977.

Enkele aspecten van een gedecentraliseerd plan als ordeningsmechanisme

DR. R. SCHÖNDORFF

In de hier samengevatte rede wordt achtervolgens aandacht geschonken aan de voorwaarden voor efficiënte allocatie in de zin van Pareto, aan de wijze waarop het marktmechanisme efficiënte allocatie verwezenlijkt, aan één van de feiten van het marktmechanisme, t.w. de externe effecten en aan de mogelijkheden voor efficiënte allocatie wanneer zich externe effecten voordoen. Vervolgens wordt een gedecentraliseerd plansysteem aan de orde gesteld waarbij vooral de vraag wiens preferenties het systeem sturen alsmede de informatieproblematiek aandacht krijgen. In deze samenvatting zullen, na enige beknopte opmerkingen over de eerstgenoemde onderwerpen, vooral het gedecentraliseerd plansysteem en de voorkeurenproblematiek aan de orde worden gesteld.*

Probleemstelling

Aandacht zal worden geschonken aan een ordeningsmechanisme dat belangrijke bezwaren van het marktmechanisme kan wegnemen en dat tevens tegemoet komt aan enkele punten van kritiek tegen het centraal plansysteem. Dit ordeningsmechanisme is een plansysteem dat in bepaalde opzichten is gedecentraliseerd, in die zin dat het gestuurd wordt door schaduwprizen. Hoewel een aantal bezwaren tegen het marktmechanisme, zoals de problematiek van externe effecten, van monopolievorming, van collectieve goederen, door het gedecentraliseerd plansysteem kan worden opgeheven c.q. verkleind, roept dit systeem toch ook weer nieuwe problemen op. Zo is er de informatieproblematiek die aan elk omvangrijk plansysteem kleeft en waarvan de oplossing wel gezocht wordt in het opdelen van het plan in een samenhangend geheel van deelplannen. Ook rijst de vraag wiens voorkeuren het systeem uiteindelijk sturen. Redenerend vanuit een bepaald mensbeeld en een bepaalde vrijheidsconceptie is een wezenlijke vraag of het de voorkeuren van de individuele burgers zijn die het systeem dienen te leiden of de voorkeuren van een met gezag bekleed orgaan dat boven deze burgers staat. Wat de voorkeuren van de burgers betreft: deze kunnen via het marktmechanisme tot uitdrukking worden gebracht, maar er zijn ook andere systemen denkbaar. Wat de voorkeuren van de centrale autoriteit betreft: deze kunnen autonoom tot stand komen en dan eventueel zelfs botsen met die van de subjecten of zij kunnen een zo goed mogelijke benadering zijn van de voorkeuren van de subjecten. Ten einde dit laatste mogelijk te maken worden de merites van een permanent voorkeurenonderzoek gezien.

Efficiënte allocatie

De economische wetenschap heeft niet de pretentie criteria te kunnen aandragen op grond waarvan een keuze zou kunnen worden gemaakt ten gunste van het ene en ten nadele van een ander economisch systeem. Wel kan zij, in eerste instantie los van enig systeem, aangeven welke de noodzakelijke en voldoende voorwaarden zijn voor een optimale allocatie van de schaarse alternatief aanwendbare middelen over de uiteenlopende produktiemogelijkheden. In algemene zin wordt hier met optimaal bedoeld: in overeenstemming met de in de maatschappelijke welvaartsfunctie opgenomen en gewogen voorkeuren der subjecten. Deze laatste kunnen de afzonderlijke individuen zijn, het kan een centrale autoriteit zijn, het kunnen groepen van individuen zijn: een politieke of intellectuele elite bijvoorbeeld. De maatschappelijke welvaartsfunctie kan dan opgebouwd worden gedacht uit de gewogen voorkeuren van een combinatie van de hiervoor genoemde subjecten en groepen.

In de Paretiaanse welvaartstheorie staat de behoeftenbevrediging van de individuele consument centraal. Optimale welvaart en optimale allocatie betekenen in dit kader dan ook een welvaart of allocatie die zo goed mogelijk aan de preferenties van de individuele consumenten beantwoordt.

Misverstanden

Er zij met nadruk op gewezen dat de noodzakelijke voorwaarden voor het bestaan van een Pareto-optimum op zich niets uitstaande hebben met de werking van het marktmechanisme. Daarover bestaan nogal wat misverstanden. Het komt niet zelden voor dat men een Pareto-optimum — vaak wordt daarbij dan nog over *het* Pareto-optimum gesproken — als vanzelfsprekend koppelt aan de werking van het marktmechanisme onder volkomen concurrentie. Volkomen concurrentie wordt dan opgevat als een noodzakelijke voorwaarde voor een Pareto-optimum. Dit misverstand is gebaseerd op een onjuiste interpretatie van het z.g. optimumtheorem, dat luidt dat het marktmechanisme onder volkomen concurrentie uit zich zelf de Pareto-optimumcondities vervult. Daarmee is geenszins gezegd dat *uitsluitend* het marktsysteem onder volkomen concurrentie Pareto-optimale situaties genereert. Elk mechanisme dat in staat is de voor een Pareto-optimum noodzakelijke marginale gelijkheden tot stand te brengen, kan een efficiënte allocatie van de produktiemiddelen verzorgen. Dat mechanisme kan

* Beknopte samenvatting van een gelijknamige, op 31 januari 1977 uitgesproken, rede ter gelegenheid van de aanvaarding van het ambt van lector in de economie aan de universiteit van Amsterdam; H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1977.

zowel een samenhangend geheel van markten zijn, als een plansysteem, als een volkomen democratie.

Het bijzondere en aantrekkelijke van het marktmechanisme is dat het door middel van informatie-overdracht via de prijzen als het ware automatisch de marginale gelijkheden tot stand brengt. Het is deze eigenschap van het marktmechanisme die centraal geleide economieën ertoe brengt in toenemende mate „markten” in hun plansysteem in te schakelen.

Externe effecten

Een volkomen werking van het prijsmechanisme vooronderstelt dat de prijzen als informatiedragers een goed beeld geven van de maatschappelijke kosten en baten van consumptie en produktiehandelingen. Daaraan ontbreekt echter het een en ander door het bestaan van wat men externe effecten noemt.

In de rede worden vervolgens externe effecten gedefinieerd en wordt door middel van een voorbeeld verduidelijkt op welke wijze externe effecten een efficiënte allocatie verstoren. Aangegeven wordt hoe men de externe effecten tegemoet treedt, waarbij het opleggen van heffingen bij een negatief extern effect nader wordt besproken. In dat verband krijgt met name een publikatie van Meyer „*Externalities as commodities*” 1) aandacht. Meyer laat zien dat er ook wanneer zich externe effecten voordoen een verzameling prijzen bestaat die een efficiënte allocatie in de zin van Pareto garanderen. Meyer formuleert daartoe het probleem in de vorm van een optimaliseringsvraagstuk met randvoorwaarden waarbij de Lagrange-multiplicatoren als schaduw-prijzen van de externe effecten naar voren komen. Een aanpak die op zich zelf al interessant is, doch die in dit verband vooral aandacht krijgt vanwege de paralleliteit in benadering met de problematiek van het gedecentraliseerd plansysteem.

Een gedecentraliseerd plansysteem

In plaats van de feilen van het marktsysteem binnen het kader van het systeem te corrigeren, is het ook denkbaar uit te zien naar een allocatiemechanisme dat deze gebreken niet vertoont. Denkbaar is het, daartoe een gedecentraliseerd planmechanisme te ontwikkelen, waarbij zich evenwel nieuwe problemen blijken voor te doen.

De discussie over de vraag of ook een planmechanisme een efficiënte verdeling van de produktiemiddelen over de verschillende toepassingsmogelijkheden tot stand kan brengen, is al oud. Nadat rond de eeuwwisseling o.a. Pareto en Barone aandacht aan deze zaken hadden geschonken, lokte in de jaren dertig van Mises' sceptis ten aanzien van zelfs de theoretische mogelijkheid van een efficiënte allocatie onder een plansysteem, reacties uit van o.a. Oskar Lange. Deze formuleerde in 1936 een markt-socialistisch systeem dat een afspiegeling was van het Walrasiaans „tâtonnement”, waarbij de plaats van de veilingmeester wordt ingenomen door een centrale autoriteit. Voortbouwend op Langes werk presenteerden Arrow en Hurwicz in 1960 een model van een gedecentraliseerd plansysteem, waarvan wij in het navolgende enkele aspecten willen belichten.

Alvorens nader op het gedecentraliseerd plansysteem in te gaan, is het goed dat wij ons realiseren dat de nu volgende beschrijving er een is van een niet in de praktijk voorkomend ideaaltipe. Evenzo als aan het marktsysteem bij volkomen concurrentie stringente vooronderstellingen ten grondslag liggen, is dat ook hier het geval. Er wordt bijvoorbeeld aangenomen dat de subjecten strikt rationeel handelen, dat er geen belangentegenstellingen bestaan tussen de subjecten in het systeem, dat de deelnemers aan het plannings- en beslissingsproces de beschikbare informatie onvervormd door-

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven. Wij leveren ook:

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

geven, dat er volkomen kennis is en geen onzekerheid en dat er volkomen betrouwbare planningmethoden bestaan.

Laten wij de structuur van het vraagstuk nader concretiseren, waarbij wij eenvoudigheidshalve lineaire relaties veronderstellen. Wij zullen ons een economie voorstellen met een gegeven hoeveelheid produktiefactoren in handen van de gemeenschap. Er moet een aantal eindprodukten worden voortgebracht waarvan de waarde door de planautoriteit is vastgesteld. De planautoriteit heeft, op grond van zijn voorkeuren, gewichten of waarden toegekend aan de eindprodukten. Er wordt een lineair verband aangenomen tussen de hoeveelheid eindprodukt en de hoeveelheid produktiefactoren die voor de produktie daarvan nodig is. De doelstelling is nu de waarde van de produktie, de opbrengst, het resultaat, te maximaleren met naast de niet-negativiteitseis, de beperkt aanwezige hoeveelheden van de produktiefactoren als randvoorwaarden. Het voorgaande kan als een lineair programmeringsvraagstuk worden weergegeven.

De oplossing van dit vraagstuk levert het optimale produktieprogramma en het is in principe denkbaar dat de centrale autoriteit vervolgens alle afzonderlijke ondernemingen gedetailleerd voorschrijft hoe ze hun produktie moeten inrichten om deze oplossing te bereiken. Het behoeft geen betoog dat een dergelijke procedure uit een oogpunt van informatieverwerking welhaast onuitvoerbaar is. Vandaar de belangstelling voor gedecentraliseerde procedures waarbij als volgt te werk wordt gegaan: de centrale autoriteit lost niet het oorspronkelijke vraagstuk, zoals dat hiervoor werd geformuleerd, op, maar bepaalt de oplossing van het z.g. duale vraagstuk. Op de techniek daarvan wordt hier niet ingegaan. De oplossing van het duale probleem levert z.g. schaduw-prijzen 2) op van de beperkt aanwezige produktiefactoren. De inhoud van het begrip schaduw-prijs kan het beste worden aangegeven door aan te nemen dat in het oorspronkelijke programmeringsvraagstuk één van de beperkende voorwaarden iets wordt verruimd, terwijl al het overige constant blijft. Nu kan worden nagegaan hoe deze marginale toevoeging aan de desbetreffende beperkt aanwezige produktiefactor het resultaat beïnvloedt. De marginale verandering van het resultaat (R), gerelateerd aan de marginale verruiming van de factorbeperking (c),

1) R. A. Meyer, Externalities as commodities, *The American Economic Review*, september 1971.

2) T.a.v. schaduw-prijzen realiseren men zich dat deze alleen betekenis hebben binnen de context van het beschouwde optimumprobleem. De ervaring leert dat schaduw-prijzen zeer gevoelig zijn voor veranderingen in de opzet van het model. Zie J. Kornai, *Mathematical planning of structural decisions*, 2e druk, Amsterdam - New York, 1975.

$\frac{\partial R^*}{\partial \bar{c}_i}$, wordt de schaduwprijs van de desbetreffende factor

genoemd. De schaduwprijs kan worden geïnterpreteerd als de waarde van het grensprodukt van de produktiefactor.

De centrale autoriteit kan schaduw prijzen voor alle produktiefactoren vaststellen en deze aan de individuele ondernemingen doorgeven, tegelijk met de door de autoriteit vastgestelde prijzen voor de eindprodukten. Van de managers van de individuele ondernemingen wordt gevraagd hun produktieomvang zó in te stellen dat de prijs gelijk is aan de grenskosten. Bewezen kan worden dat dan de volgende situatie ontstaat:

- de totale opgeofferde waarde aan produktiefactoren is minimaal;
- de waarde van de hoeveelheid eindprodukt is terzelfder tijd, gegeven de randvoorwaarden, maximaal;
- de waarde van het eindprodukt wordt aan de factoren toegedeeld overeenkomstig de waarde van hun grensprodukt.

De condities voor optimale allocatie worden nu wat de produktie betreft vervuld doordat de ondernemers produceren tegen minimale kosten, waarbij zij de marginale substitutievoeten van de produktiefactoren gelijk maken aan de prijsverhoudingen van die factoren. Door de produktie zover uit te breiden dat de marginale kosten voor elk produkt gelijk zijn aan de prijs van dat produkt, worden de marginale transformatievoeten in alle produktierichtingen gelijk gemaakt. In de consumptiesfeer komt een ruiloptimum tot stand doordat de consumenten de goederen kopen tegen de gegeven prijzen, waarbij voor alle consumenten de marginale substitutievoeten tussen produkten gelijk wor-

den. De gelijkheid van de totale vraag en het totale aanbod van elk goed is met het bovenstaande nog niet verzekerd. Nu een markt ontbreekt is het de taak van de centrale autoriteit de goederenprijzen steeds zó bij te stellen, dat overschotten en tekorten worden weggewerkt en liefst vermeden. Het spreekt voor zich dat in deze benadering enkele problemen die een economische orde met een marktsysteem kent, zoals monopolievorming en externe effecten, uit de weg kunnen worden geruimd. De ondernemers — ook als het er weinig zijn — passen zich aan gegeven prijzen aan en de centrale autoriteit kan de schaduw prijzen zodanig vaststellen dat de maatschappelijke kosten tot uitdrukking worden gebracht. Wel blijft ook voor een centrale autoriteit het probleem van de waardering van de externe effecten bestaan.

Ook het verdelingsprobleem kan door de centrale autoriteit vrij eenvoudig worden beïnvloed. De verdeling wordt in hoge mate bepaald door de beloning van de produktiefactoren en deze geschiedt, zoals wij zagen, overeenkomstig de waarde van het grensprodukt van de desbetreffende factor. Aangezien deze waarde door de centrale autoriteit kan worden beïnvloed — deze immers stelt de waarde van de eindprodukten vast — heeft hij greep op de verdeling.

Dat neemt niet weg dat er een conflict kan ontstaan tussen een gewenste verdeling enerzijds en een gewenste waardering van de eindprodukten anderzijds. De centrale autoriteit zal hier een keuze moeten maken.

Voorkeurenonderzoek

In het tot dusver door ons besproken gedecentraliseerde systeem is het nog wel zo dat de centrale autoriteit de relatieve prijzen bepaalt van de diverse eindprodukten. Wanneer wij het planningvraagstuk wederom opvatten als een optimaliseringsprobleem met randvoorwaarden, dan betekent het bovenstaande in dit kader dat de centrale autoriteit de gewichten, de waarden van de eindprodukten in de resultaatfunctie invult. Van decentralisatie in die zin dat het de preferenties van de consumenten zijn die het systeem sturen, heeft in dat geval geen sprake te zijn en in de bestaande plansystemen is daarvan geen of op zeer indirecte wijze sprake. In bestaande plansystemen is het of wel zo dat de centrale autoriteit geen betekenis toekent aan de individuele voorkeuren en koerst op voorkeuren van de hoogste politieke autoriteit in het systeem, of wel zo dat zij het bestaan van overschotten van en tekorten aan eindprodukten interpreteert als signalen van de verbruikers inzake de gewenstheid van de desbetreffende eindprodukten. Het behoeft geen betoog dat een dergelijke „feed-back” slechts met grote vertraging zal leiden tot de gewenste aanpassingen.

Er is dan ook aanleiding om na te gaan of er niet een systeem denkbaar is waarbij de centrale autoriteit de voorkeuren van de consumenten inventariseert en op basis daarvan de relatieve betekenis van de eindprodukten in de resultaatfunctie tot uitdrukking brengt.

Denkbaar is bijv. een communicatiesysteem waarbij de autoriteit de individuen vraagt hun voorkeuren bekend te maken door middel van een continu enquêtestelsel. De autoriteit stelt een representatieve steekproef samen, die af en toe zelfs „ververst” zou kunnen worden, uit de populatie van consumenten. In de steekproef worden met enige regelmaat vragen aan de consumenten voorgelegd, waarbij gekozen moet worden uit alternatieven. Een dergelijke continue enquête kan schriftelijk of d.m.v. enquêteurs worden gehouden. Het zal t.z.t. ook mogelijk zijn de consumenten in de steekproef op gezette — buiten de normale programma's vallende — tijden via de televisie te ondervragen. De geënquêteerde vult m.b.v. de enquêteur op het scherm een vragenformulier in dat hij of zij via de gezinsverreschrijver — een populaire telex — of via een afstand-schrijfsysteem

sab adviseurs voor ruimtelijke ordening bv

Apeldoornseweg 65 te Arnhem, Postbus 479.

Ons bureau houdt zich bezig met het geven van planologische adviezen aan kleine en middelgrote gemeenten.
Hierbij wordt in teamverband gewerkt door verschillende vakgroepen.

De vakgroep sociale en economische planologie zoekt een

MIDDELBAAR PLANOLOGISCH MEDEWERKER OF MEDEWERKSTER

Enige jaren ervaring en bezit van Diploma Planologische Onderzoek (of vergevorderde studie hiervoor) zijn vereist.

Salariëring e.d. zullen in nader overleg worden bepaald.

Nadere inlichtingen kunnen telefonisch worden ingewonnen: 085-453841.

Uitsluitend met de hand geschreven sollicitaties kunnen worden gericht aan het bovengenoemde adres.

dat lopend handschrift overbrengt, naar de autoriteit doorseint 3). Het vragenformulier is ontvangen via dezelfde gezinsverreschrijver. Soortgelijke steekproeven, maar dan van beperkter omvang en overwegend via traditionele communicatiemiddelen, worden nu reeds toegepast bij het kijkersonderzoek bij de televisie. De programmasamenstellers reageren op de kijkdichtheids- en waarderingscijfers die uit dit onderzoek naar voren komen.

Niet alleen in de centraal geleide volkshuishouding kunnen dergelijke voorkeurenonderzoekingen worden ingeschakeld, ook ten aanzien van de collectieve sector in een marktstelsel liggen hier mogelijkheden. Ook daar komen voor zover het de collectieve goederen betreft geen prijzen op markten tot stand. De beslissingen over de allocatie van de middelen worden in ons parlementair democratisch systeem door de regering en het parlement genomen. Tussen de voorkeuren van de kiezers en de daden van de gekozenen is een zodanig ondoorzichtig systeem van partijpolitieke besluitvorming, van compromisvorming e.d. geschoven, dat eraan mag worden getwijfeld of de voorkeuren van de kiezers hier voldoende tot hun recht komen.

Het hiervoor beschreven permanente referendum 4) in steekproefgedaante heeft in elk geval het voordeel dat het een vorm van directe democratie is, in die zin dat het aantal schakels tussen kiezer en uitvoerder zeer beperkt is. Omdat in dit systeem niet onderhandeld wordt, zullen de besluitvormingskosten laag zijn en bijgevolg behoeft het niet meer zo te zijn dat alle individuen beslisregels accepteren waarbij een minderheid de beslissingen neemt. Daardoor vervalt de immanente kracht die tot gevolg heeft dat bij massale participatie een democratie door vrijwillig afhaken van de massa leidt tot oligarchie 5).

Aan de beschreven procedure kleven, nog afgezien van de technische vraagstukken, ongetwijfeld ook bezwaren. Zoals bij elk referendum, is de vraagstelling van grote betekenis en is het mogelijk door vorm en inhoud van de vragen het publiek te manipuleren. Als men zich van dat gevaar bewust is, kan er tegen gewaakt en opgetreden worden. Een volgend bezwaar is, dat het beantwoorden van vragen m.b.t. kopersvoorkeuren een nabootsing is van het feitelijk koopgedrag en niet het koopgedrag zelf. De opgeofferde alternatieven worden niet „echt” opgeofferd. Aan dergelijke bezwaren kan nooit ten volle tegemoet worden gekomen, maar men kan de nabootsing zoveel mogelijk perfectioneren door bijvoorbeeld een spelsituatie te creëren, waarbij de speler al naar zijn voorkeur een aantal punten of fiches moet verdelen over de keuze-alternatieven. Een additioneel voordeel van deze benadering is dat men bij het aanbrengen van een dergelijke ordening van voorkeuren ook de intensiteit van de voorkeuren, de *mate waarin* alternatief A wordt geprefereerd, op het spoor komt. In Nederland is het Van den Doel, die het door Dahl in 1956 naar voren gebrachte vraagstuk van de intensiteit van de voorkeuren de nodige aandacht heeft gegeven. Hij demonstreert dat het in de beslissingsprocedure betrekken van de intensiteit van de voorkeuren vanuit het streven naar een zo groot mogelijke maatschappelijke welvaart als een verbetering volgens het neo-Paretiaans criterium kan worden beschouwd, op grond van het feit dat een gepassioneerde minderheid in staat is een lauwe meerderheid te compenseren.

De hier beschreven procedure opent mogelijkheden tot parasitair gedrag: het z.g. „free rider”-probleem. Het is een in de literatuur van de collectieve sector bekend verschijnsel dat individuen die zich ervan bewust zijn dat het uiten van hun voorkeuren voor collectieve goederen invloed heeft op de bijdrage die zij aan de algemene middelen moe-

ten leveren, er belang bij hebben hun voorkeuren verborgen te houden. Een dergelijk effect zou in het hier voorgestelde systeem ook voor niet-collectieve goederen kunnen optreden. Een oplossing zou gevonden kunnen worden in een ont koppeling van de marginale belastingbijdrage en de geuite voorkeuren. Men zou de marginale geldkosten gelijk aan nul kunnen maken door ieder een zelfde bedrag aan belasting te laten betalen. Dit behoeft geenszins uit te sluiten dat de kiezer/consument wordt geconfronteerd met de kosten van zijn keuze. Deze kosten bestaan echter niet in een bedrag dat hij moet betalen, maar in het gederfde nut van opgeofferde alternatieven. De op zich zelf niet onbelangrijke problematiek hoe men — gesteld dat men een inzicht in de individuele voorkeuren heeft weten te verkrijgen — kan komen tot een consistente collectieve voorkeursordering, laten wij hier rusten 6).

Tot slot wordt in de rede ingegaan op de decompositiemethode 7), die de mogelijkheid biedt een omvangrijk geconditioneerd optimumvraagstuk in deelvraagstukken te splitsen. Daarbij wordt onderscheiden tussen het totale systeem met randvoorwaarden het totale systeem betreffende en diverse sectoren die elk randvoorwaarden kennen die specifiek zijn voor de betreffende sector. Elke sector stelt op verzoek van de centrale autoriteit een „optimaal” productieprogramma vast als ware hij alleen. In eerste aanleg zullen de productieprogramma's niet optimaal zijn, omdat zij de interdependenties tussen de sectoren verwaarlozen. Via een stelsel van subsidies en heffingen wordt volgens een door de centrale autoriteit gestuurde iteratieve procedure ten slotte een optimum voor het totale systeem bereikt. Van grote betekenis is, dat de centrale autoriteit niet alle gedetailleerde informatie van de lagere niveaus behoeft te verzamelen en te verwerken.

Slotopmerkingen

Onder bepaalde veronderstellingen is het mogelijk een planeconomie te decentraliseren in die zin dat de lagere niveaus van de centrale autoriteit schaduwprizen van de productiefactoren, de verkoopprijzen aan de eindproducten en een beslisregel krijgen aangereikt. Via de decompositiemethode kan een zeer omvangrijk plan worden opgedeeld, waarbij optimalisatie van de onderdelen uiteindelijk leidt tot realisatie van het totale optimum. Bij dit al blijft het zo dat het systeem wordt gestuurd door de preferenties van de centrale autoriteit. Ten einde een decentralisatie te bevorderen in die zin dat het systeem wordt gestuurd door de preferenties van de consumenten, zijn in het voorgaande suggesties gedaan voor een voorkeurenonderzoek in de vorm van een permanent referendum in steekproefgedaante. Op deze wijze kunnen planprocedures met betrekking tot de allocatie van de produktiemiddelen worden gedemocratiseerd.

R. Schöndorff

3) Men zie: Grafische telecommunicatie, *Op weg naar een nieuw communicatietijdperk*, Delft, 1975.

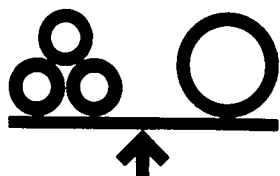
4) Voor- en nadelen van het traditionele referendum kregen onlangs aandacht in een artikel *More referendums?*, *The Economist*, 6 maart 1976, waar gepleit werd voor „occasional use” van referendums.

5) Zie J. van den Doel, *Demokratie en welvaartstheorie*, Alphen a/d Rijn, 1975, blz. 76 e.v.

6) Gedoeld wordt hier op het z.g. „Impossibility theorem” van K. J. Arrow, *Social choice and individual values*, 2e druk, New York, 1963.

7) Zie voor literatuur de hier samengevatte rede.

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

Het consumptief krediet in 1976

DRS. R. A. R. VAN DEN BOSCH*

Het gebruik van krediet door gezinshuishoudingen is in 1976 sterk toegenomen. De stormachtige ontwikkelingen op de markt voor woning-hypotheken, waar zich een groei heeft voorgedaan van 46,9% 1), hebben alom sterk de aandacht getrokken. Maar ook de kredietverlening aan gezinshuishoudingen voor consumptieve doeleinden nam sterk toe met 23,6% van f. 4,3 mrd. tot f. 5,3 mrd. Deze groei gaat uit boven de in 1975 opgetreden toename en past in de expansie, die al geruime tijd aan de gang is. De hoeveelheid verstrekt consumptief krediet nam in de periode 1966 tot en met 1976 gemiddeld met 21,7% jaarlijks toe, hetgeen ver uitgaat boven de groei van ons netto nationaal inkomen. De markt voor het consumptief krediet is sterk in ontwikkeling, hetgeen is samengegaan met een groot aantal veranderingen in een betrekkelijk korte periode 2).

Banken

Degenen die van een consumptief krediet gebruik willen maken, merken al spoedig dat er een groot aantal groepen kredietverstrekkers op deze markt werkzaam is. In 1966 werd de markt nog gedomineerd door de financieringsmaatschappijen (zie tabel 1). Deze instellingen zagen echter in 10 jaar tijd hun marktaandeel zeer sterk teruglopen. De statistieken van het CBS laten ook zien dat de particuliere geldschietbanken hun positie aanmerkelijk hebben versterkt. Indien men zich echter realiseert dat deze geldschietbanken dezelfde zijn als de financieringsmaatschappijen 3), wordt duidelijk dat de achteruitgang van de marktpositie der financieringsmaatschappijen in werkelijkheid veel geringer is: van 65% in 1966 naar 53% in 1976.

De handelsbanken en de landbouwkredietinstellingen te zamen zijn er in geslaagd een sterke positie te veroveren op de markt voor het consumptief krediet.

De spaarbanken, die door de concurrentie met de andere banken zich in 1970 ook genoodzaakt voelden de markt voor het consumptief krediet te betreden, zijn er nauwelijks in geslaagd zich een behoorlijke positie te verwerven. De overige traditionele kredietverschaffers spelen geen belangrijke rol meer.

De opmerkelijke opkomst van het bankwezen op deze markt is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan hun sterke concurrentiepositie. Het ontstaan

Tabel 1. Marktaandelen 1966-1976 in % (%-aandeel der instellingen in het totaal verstrekte consumptief krediet)

	1966	1975	1976
Handelsbanken en landbouwkredietinstellingen	14	34	39
Financieringsmaatschappijen	54	26	23
Particuliere geldschietbanken	11	30	30
Spaarbanken	—	3	2
Gemeentelijke kredietbanken	13	6	5
Diversen	8	1	1
	100	100	100

van het retailbedrijf van het bankwezen in de jaren zestig bracht de giralisering van de salarisbetalingen met zich mee. Hierdoor werden veel particulieren in contact gebracht met het bankwezen. De oprichting van een uitgebreid kantorennet over het gehele land vergemakkelijkt dit proces. Ons land verkreeg hierdoor een hoge bankdichtheid, op dit moment ongeveer 1 bank op elke 2.000 inwoners (overigens blijft dit nog achter bij Duitsland of Zwitserland, waar de bankdichtheid 1 : 1.500 bedraagt).

Veel belangrijker echter voor de banken was dat zij hierdoor, in tegenstelling tot de traditionele instellingen werkzaam op het terrein van het consumptief krediet, betere mogelijkheden kregen om middelen aan te trekken die voor de consumptieve kredietverlening konden worden aangewend. Bovendien konden de bankinstellingen flexibeler reageren op prijsveranderingen van de aan te trekken middelen.

Doorlopend krediet

Ook op het terrein van de vorm waarin de consument van consumptief krediet gebruik maakt, hebben zich sterke verschuivingen voorgedaan. Er bestaan op deze markt twee hoofdvormen:

- financieringskrediet;
- geldkrediet.

Onder het financieringskrediet wordt de kredietverlening ten behoeve van huurkoop- en afbetalingstransacties verstaan. Een groot deel is bestemd voor de financiering van personenauto's. De basis van deze financieringsvorm is het te financieren goed, reden waarom men veelal spreekt over goederenkrediet. In de afgelopen 10 jaar is er een sterke verschuiving opgetreden van het financieringskrediet naar het geldkrediet, met name naar de persoonlijke leningen. Van recenter datum is de verdere verschuiving binnen het geldkrediet: van persoonlijke leningen naar doorlopend krediet en salarisovertrekkingen. Vooral in 1976 is er hier sprake geweest van een explosieve ontwikkeling. Ter illustratie tabel 2.

Tabel 2. Vormen van consumptieve kredietverlening (als % van het totaal verstrekte consumptief krediet)

	1966	1975	1976
Financieringskrediet	54	26	23
Persoonlijke leningen	40	54	50
Doorlopend krediet incl. salarisovertrekkingen	—	20	27
Andere vormen	6	—	—
	100	100	100

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

1) Nieuwe inschrijvingen van gewone hypotheeken op woonhuizen en combinaties woonhuis/bedrijfspand, verstrekt door alle instellingen, bedrag. N.B.: Verhuizingen leiden (na doorhaling) eveneens tot nieuwe inschrijvingen.

2) Zie ook Dr. J. R. M. v. d. Brink, Ontwikkelingen in het consumptief krediet, *Kwarttaalfacetten*, december 1977.

3) Financieringsmaatschappijen die geldkrediet verstrekken, worden particuliere geldschietbanken genoemd.

Het aantal gebruikers van doorlopend krediet is sterk toegenomen; deze groei is met name in 1976 in een stroomversnelling geraakt:

1970 : 59.200
1975 : 252.400
1976 (september) : 315.300

Deze kredietvorm komt in hoge mate tegemoet aan de behoeften van de consument om te beschikken over een flexibele vorm van krediet. Bij het doorlopend krediet kan de kredietnemer naar behoefte geld opnemen of aflossen. Dit krediet was oorspronkelijk bedoeld als een krediet met relatief korte looptijden. Echter ook hier heeft zich recentelijk een verdere diversificatie voorgedaan en consumptief krediet is nu ook met middellange looptijden verkrijgbaar.

Gezinsconsumptie

De omvang van de consumptieve bestedingen van de gezinshuishoudingen is in de loop der jaren in toenemende mate beïnvloed door het consumptief krediet. In 10 jaar tijd steeg het procentuele aandeel van het consumptief krediet in deze bestedingen van 1,8% in 1965 tot 4,1% in 1975.

De particuliere consumptie is in 1976 met ruim 13% relatief sterk toegenomen. Volgens het Centraal Planbureau is dit

meér, dan op grond van de inkomensstijging was te verwachten. Het excedent is waarschijnlijk het gevolg van de relatief lage particuliere besparingen en ook van de sterk toegenomen consumptieve kredietverlening. Men dient zich hierbij te realiseren, dat een deel van het hypotheccair krediet, dat niet tot het consumptief krediet wordt gerekend, consumptief kan zijn aangewend.

Het verstrekte consumptief krediet wordt met name aangewend voor de aankoop van duurzame consumptiegoederen zoals auto's, huishoudelijke apparaten en meubelen: de verhouding bedroeg in 1975 15%. Daarnaast wordt het consumptief krediet in toenemende mate bestemd voor de financiering van vakantie-reizen naar het buitenland en andere „luxe” diensten. Juist deze bestedingscategorieën zijn in het afgelopen jaar het sterkst in omvang toegenomen met 6,5% resp. 7,5%.

Oorzaken

Voor het toenemend gebruik van krediet voor consumptieve doeleinden in het afgelopen decennium zijn een groot aantal verklaringen te geven. De nauw met het consumptief krediet verbonden consumptie van „luxe” goederen is sterk gestimuleerd door de toenemende welvaart en de veranderingen

in de inkomensverdeling. De sterke toename van de beschikbare gezinsinkomens heeft ook de vermelde verschuiving van goederenkrediet naar geldkrediet mogelijk gemaakt. Het inkomen van de kredietnemer kon als zekerheids criterium voor de kredietverschaffer gaan fungeren, zeker in ons land, waar het inkomen dank zij uitstekende sociale voorzieningen niet plotseling geheel kan wegvallen. Wellicht is dit element er ook een belangrijke oorzaak van dat de omvang van de consumptieve kredietverlening nauwelijks is aangetast door de economische recessie.

Naarmate de inflatie langer voortduurde, werden steeds meer consumenten inflatiebewust en realiseerden zich steeds meer de voordelen van geld lenen in een dergelijk klimaat. De fiscale aftrekbaarheid van de rentelasten is met name voor de inkomensgroepen met een hoge marginale belastingdruk attractief.

Deze ontwikkelingen hebben ertoe bijgedragen dat de sociale weerstanden tegen het gebruik van consumptief krediet langzamerhand geslecht zijn. De bereidheid van de Nederlander om (meer) geld te lenen en schulden aan te gaan is sterk toegenomen. Volgens een voorzichtige schatting van de Vereniging van Financieringsondernemingen in Nederland, maken nu ongeveer 2,5 miljoen Nederlanders van een of andere vorm van krediet gebruik.

de rijksoverheid vraagt

medewerker (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Financiën

t.b.v. het Rijksinkoopbureau, Bureau Organisatie en Efficiency

Taak: behandelen van administratieve, organisatorische en automatiseringsvraagstukken betreffende de interne organisatie; meewerken aan het tot stand komen van analyses en beschouwingen over macro-economische verschijnselen; vervangen van het hoofd Economische Zaken en Organisatie.

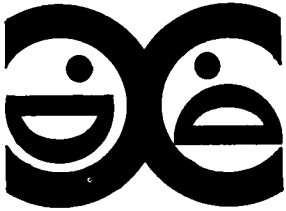
Vereist: voltwoide universitaire opleiding in de economie (b.v.k. bedrijfseconomische richting met hoofdvak interne organisatie). Ook zij die in het bezit zijn van een voltwoide AMBI-opleiding in de bestuurlijke informatieverwerking of diploma HEAO (bedrijfs-economische richting) en over de nodige ervaring op het gebied van bedrijfsorganisatie beschikken kunnen solliciteren.

Standplaats: Rijswijk t.z.t. Zwolle (1978/1979).

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 3985,- per maand. Promotiemogelijkheid tot max. f 4691,- per maand aanwezig.

Bovengenoemd salaris is exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 7-0883/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

Macht: meten om te verdelen

DRS. W. A. ARTS

In het zicht van de verkiezingen is de verbondenheid van de in het CDA verenigde partijen met het beleid van het kabinet-Den Uyl door de val van het kabinet weer wat minder geworden dan al het geval was. D'66 heeft het te druk met de herwonnen kiezersgunst en de vraag wie nou wel de echte liberalen in Nederland zijn, om zich al te druk te maken om de aard van haar verhouding tot het kabinet. De PPR ten slotte heeft van het begin af in een wat ambivalente verhouding tot het kabinet gestaan. Blijft over de PvdA die dan ook eigenlijk als enige het beleid van het kabinet tot inzet van de verkiezingen heeft gemaakt. De verkiezingsleuze „kies de minister-president” zegt al genoeg.

Ook het verkiezingsprogram *Voorwaarts* laat wat dit betreft aan duidelijkheid niets te wensen over. Leidraad in dit program is de rechtvaardige verdeling van allerlei schaarse zaken. De leuze van het kabinet was de afgelopen jaren niet voor niets „rechtvaardige verdeling van inkomen, kennis en macht”. De afgelopen jaren hebben echter ook laten zien hoe moeilijk het is om een effectieve herverdelingspolitiek te voeren op de

gebieden van „inkomen” en „kennis”. Nog veel moeilijker te realiseren is echter een politiek gericht op het hervreiden van macht. De vier z.g. hervormingsvoorstellen beoogden per slot mede een herverdeling van macht.

Dat ook in socialistische kring wel wordt onderkend hoe moeilijk het hervreiden van macht is, blijkt uit een artikel van het oud-kamerlid Van den Doel in *Socialisme en Democratie*, het theoretisch maandblad van de PvdA 1). Hij schrijft: „Over de spreiding van macht en bezit weten we nog bijna niets. We weten bijvoorbeeld niet eens hoe ongelijk de macht verdeeld is, laat staan dat we kunnen aangeven hoe de macht (verder) gespreid zal dienen te worden”. Een eerste opgave lijkt dan ook te zijn de machtsverdeling te achterhalen.

Meetmethoden

Bij het achterhalen van de machtsverdeling hebben in de sociale wetenschappen sedert een aantal decennia vooral de discussies over onderzoek naar lokale macht de aandacht getrokken. Bij deze onderzoeken zijn grofweg een

drietal meetmethoden te onderscheiden: de positionele, de reputatie- en de decisiemethode 2).

Bij de positiemethode gaat het om het achterhalen van de legale en formele machts- en invloedsstructuur en binnen die organisatiestructuur moet weer gezocht worden naar de bezetters van de relevante machtsposities. Eenheden van onderzoek zijn dan ook veelal: gekozen en benoemde functionarissen, bestuurders van verenigingen, leiders van belangengroepen en bezetters van economisch belangrijke posities. Gelet wordt vooral op overlappingsen en cumulatie van macht. Primair gaat het dan om het traceren van centrale knooppunten in de machtsstructuur en het opsporen van de bekleeders van deze sleutelposities.

De reputatiemethode sluit vaak aan op de positiemethode. De met behulp van deze laatste methode verkregen

1) J. van den Doel, Elitisten en pluralisten over economische macht, *Socialisme en Democratie*, 1976, no. 1, blz. 28-43.

2) Voor een uitgebreid overzicht: A. J. A. Felling, *Lokale macht en netwerken*, Alphen a/d Rijn, 1974; beknopter: J. E. Ellemers, *Macht en sociale verandering*, Meppel, 1968.

Nu de overheidsdiensten sinds 1 maart jl. zich eveneens op deze markt hebben begeven, is het aantal partijen dat strijdt om de gunst van de consument verder toegenomen, waardoor de markt voor het consumptief krediet verder vergroot kan worden. Het is overigens opmerkelijk dat, nu De Nederlandsche Bank zich verontrust heeft getoond over de snelle groei in de totale kredietverlening door de geldscheppende instellingen, het een overheidsbedrijf is dat door zijn toetreding tot de markt voor het consumptief krediet juist nu een stimulerende invloed zal uitoefenen op de omvang van deze kredietverlening.

Vooruitzichten voor 1977

Het Centraal Planbureau verwacht voor 1977 geen grote veranderingen in

het macro-economisch beeld van ons land. Het reëel vrij beschikbare inkomen zal zich weer enigszins herstellen (+ 2,5%) na de zeer geringe toename in 1976 (+ 0,5%). Het is nog niet te zeggen of de verandering in het spaargedrag in het afgelopen jaar op zich zelf stond, maar vooralsnog kan worden aangenomen dat de verwachte inkomensverruiming zal leiden tot een terugkeer van de particuliere besparingen naar een normaler niveau. Het volume van de particuliere bestedingen zal als gevolg hiervan naar verwachting iets minder toenemen dan in het afgelopen jaar: + 3,5%. Gezien de teruglopende inflatie betekent dit een nominale groei van circa 10% tegen 13% in 1976.

Deze elementen doen vermoeden dat de groei van het consumptief krediet zich ook dit jaar zal voortzetten, zij het op een iets lager niveau. Hoewel de werk-

loosheid waarschijnlijk nauwelijks zal worden teruggedrongen, leert de ervaring uit het verleden dat deze geen grote invloed uitoefent op het volume van het verstrekte consumptief krediet. De eerder vermelde structurele krachten zullen ook in 1977 een verdere groei teweegbrengen, welke nog kan worden gestimuleerd door een sterkere concurrentiestrijd. Aan de andere kant kan een eventuele kredietrestrictie een remmende factor betekenen.

De consumptieve kredietverlening zal naar verwachting echter ook in 1977 een sterke groei vertonen, zij het wellicht enigszins minder dan in het afgelopen jaar. Met name de doorlopende kredietvormen zullen zich in een toenemende belangstelling van de kredietnemers kunnen verheugen.

R. A. R. van den Bosch

lijst van machtigen en invloedrijken wordt namelijk ter beoordeling voorgelegd aan de leden van de lokale gemeenschap of aan die leden die men het best geïnformeerd acht. Hieruit worden door deze leden dan de „werkelijk” machtigen en invloedrijken gedistilleerd. De achterliggende gedachte daarbij is, dat de lokale machtsverhoudingen slechts kunnen worden bepaald op basis van de informatie van de leden van de onderzochte gemeenschap.

Bij de decisiemethode ten slotte gaat men van de gedachte uit dat macht niet, maar machtsuitoefening wel meetbaar is. Wil men machtshebbers en uitoefenaars van invloed achterhalen, dan moet men kijken naar hun handelingen en hun beslissingen. Nagegaan dient te worden wie een rol hebben gespeeld in de besluitvorming over bepaalde belangrijke zaken. De machtsstructuur wordt dus bepaald door de besluitvormingsprocessen te analyseren en na te gaan wie er aan deelnemen.

Elitisten versus pluralisten

De met behulp van de bovengenoemde methoden uitgevoerde onderzoeken leverden bepaald geen onduidelijke en met elkaar overeenstemmende uitkomsten op. Zo werden de resultaten verkregen met behulp van de reputatiemethode gekenmerkt door een pyramidale structuur; men vond in de verschillende onderzochte gemeenschappen steeds één elite waarbinnen de macht zich concentreerde. Terwijl de decisiemethode leidde tot de vondst van een pluralistische machtsstructuur. Er zou dus geen sprake zijn van een concentratie van macht binnen één groep, maar wederzijds en coalitievorming tussen verschillende machtsgroepen. Het gevolg van het blijkbaar dwingend verband tussen methode en resultaat was dat de keuze voor een bepaalde meetmethode welhaast automatisch leidde tot de keuze voor een theoretische of zelfs ideologische positie. Zo ontstond een polemische sfeer van elitisten versus pluralisten. Terecht merkte Ellemers al weer een aantal jaren geleden in zijn oratie op dat de resultaten voor een groot deel een artefact zijn van de gebruikte meetmethoden 3). Men moet zich, naar zijn mening, niet tot één meetmethode beperken. Veelmeer dient men te streven naar vergelijkend onderzoek gebaseerd op een combinatie van methoden om tot juiste inzichten te komen.

Netwerken

In deze zin is er de afgelopen jaren in de Nederlandse sociale wetenschappen wel enig werk verzet. In 1974 promoveerde Felling op een methodologisch proefschrift over het meten van lokale

macht 4). In een terreinverkenning geeft hij een overzicht van de verschillende meetmethoden, de verschillende ermee verrichte onderzoeken en de kritiek hierop. Naast de eerder genoemde methoden noemt hij ook nog een vierde methode: de sociale-participatiemethode. Het gaat daarbij om het meten van de deelname aan het vrijwillige verenigingsleven. Dat hij deze methode opneemt is wat wonderlijk, omdat het om een methode gaat die nauwelijks opgang heeft gemaakt bij het bestuderen van lokale macht en ook niet de indruk wekt in de toekomst opgang te zullen maken. Felling komt tot de conclusie dat de verschillende methoden elkaar kunnen aanvullen. Tot zover dus niets nieuws. Wel min of meer nieuw is zijn poging deze methoden onder te brengen in een analyse-apparaat en een poging dit apparaat te formaliseren. Hij doet dit in de vorm van een sociaal-netwerkanalyse, waarbij hij gebruik maakt van de zogenaamde „graph”-theorie. Dat wil zeggen: de relaties binnen het netwerk worden weergegeven met pijlen en punten en vertaald in wiskundige termen.

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Sociaal-Economisch Beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Met behulp van wiskundige procedures kan nu bijvoorbeeld cliquvorming worden achterhaald, wat in de machtsstudies kan leiden tot het vinden van knooppunten en sleutelposities.

Graven naar macht

Deze methode van sociaal-netwerkanalyse is door een aantal Amsterdamse politicologen, onder leiding van Mokken en Stokman, in een onderzoek naar economische macht in Nederland toegepast 5). Aanleiding tot het onderzoek vormde de befaamde uitspraak van de toenmalige NKV-voorzitter Mertens in een eind 1968 gehouden rede in Sneek over 200 machthebbers in Nederland. Hij merkte het volgende op: „In Nederland hebben wij in ons economisch bestel te maken met wat ik zou willen noemen een lijnenspel. De gehele economie in ons land is in handen van rond 200 personen. Van een groep mensen die elkaar goed kennen en elkaar frequent ontmoeten in verschillende colleges. Het is een evenzo deskundige, financieel sterke als beangstigende groep”. Mokken c.s. waren om twee redenen geïnteresseerd in Mertens' stelling en de erop volgende heftige publieke discussie: 1. de discussie werd overheerst door een personalistische benadering, d.w.z. de nadruk werd gelegd op macht als een persoonlijk kenmerk van machtsdragers. Vanuit een institutionalistisch standpunt is echter de opmerking dat

bepaalde ondernemingen een soort trefpunt van topfiguren vormen van minder belang dan de constatering dat bepaalde personen het trefpunt zijn van topondernemingen; 2. voor journalisten bleek het erg moeilijk te zijn het lijnenspel of de netwerken zonder speciale analytische hulpmiddelen te doorgronden.

Deze discussie vormde een mooie gelegenheid om de sociaal-netwerkanalyse op zijn heuristische waarde te toetsen. Daarnaast ging het erom een systematische analyse te maken van het verschijnsel van de cumulatie van topfuncties in het bedrijfsleven.

In het onderzoek ging men uit van een vrij simpele common-sense-hypothese als „kennis is macht”. Meer gespecificeerd: „Actoren met een relatief toegangsvoordeel (toegangsmonopolie) of, meer specifiek, met een bijzondere informatie of expertise (informatievoordeel of -monopolie) bezitten meer invloed dan anderen en soms macht als die meerdere invloed inhoudt dat beleidsopties kunnen worden bepaald”. Het object van onderzoek vormde de communicatiestructuur tussen grote Nederlandse bedrijven en instellingen onderling alsmede die van de bedrijven en de overheid. Deze communicatiestructuur kan meetbaar worden gemaakt door haar te beschouwen als een verzameling van specifieke netwerken van communicatie en interactie. Deze netwerken worden dan weer bestudeerd in de waarneembare vorm van dubbel-functies: meervoudige benoemingen van functionarissen in raden van bestuur en commissarissen in de grootste ondernemingen en de lidmaatschappen of bestuursfuncties die zij hebben in besturen, commissies en andere organen van (semi-)overheidsinstellingen.

Het probleem hierbij was dat dubbel-functies als zodanig niet onthullen of er van werkelijke invloedsuitoefening sprake is. Het feit, dat met dubbel-functies wel een mogelijkheid tot beïnvloeding wordt zichtbaar gemaakt, wettigde voor de onderzoekers echter wel een interpretatie in termen van invloed.

Het onderzoek zelf vond plaats in de vorm van een inhoudsanalyse van jaarverslagen van voornamelijk open NV's en de *Staatsalmanak*. De verzamelde gegevens werden met behulp van de „graph”-theorie geanalyseerd. Graphen werden dan volgens bepaalde regels gegenereerd, daarna geanalyseerd en ten slotte geïnterpreteerd. Het zou te voeren deze procedures hier weer te geven. Het steekjaar van het onderzoek was 1969.

3) Ellemers, o.c., blz. 16-17.

4) A. J. A. Felling, *Lokale macht en netwerken*, Alphen a/d Rijn, 1974 en idem, *Sociaal netwerkanalyse*, Alphen a/d Rijn, 1974.

5) H. M. Helmers e.a., *Graven naar macht*, Amsterdam, 1975.

De onderzoekers concluderen in hun verslag dat het gevonden netwerk van dubbelfuncties een opvallende structuur heeft die een op nationaal niveau liggend machtscentrum in de Nederlandse economie suggereert, waarbij de financiële instellingen en met name de handelsbanken binnen het centrum een kernpositie innemen. Bovendien kenmerken de handelsbanken zich door een grote spreiding van hun dubbelfuncties over de bedrijfsklassen. In dit netwerk zijn duidelijk een aantal knooppunten aan te wijzen waar een groot aantal informatie- en toegangslijnen bijeenkomen. Bedrijven met deze knooppunten hebben derhalve in dit invloedsnetwerk een informatie- en toegangsvoorsprong, waardoor invloed verandert in macht. Het netwerk van dubbelfuncties suggereert dus een bijzondere machtsstructuur, waarin vooral de grote financiële bedrijven en instellingen domineren, aldus de onderzoekers. Een van de voornaamste conclusies die zij trekken, is dan ook dat dubbelfuncties primair moeten worden gezien als machtskanalen van grote financiële bedrijven en instellingen.

Kritiek I

Tot zover ongeveer de helft van het onderzoekverslag. In de andere helft is een weergave terug te vinden van een aantal deelonderzoekingen zoals de relatie tussen het bedrijfsleven en de overheid, een analyse in de tijd e.d. Deze onderzoekingen gaan echter mank aan een aantal methodologische feilen, waardoor de uitkomsten nogal dubieus zijn. Het ware misschien beter geweest ze niet in het onderzoekverslag op te nemen.

Rest de vraag of het graven naar macht met succes is bekroond. Wat het aantonen van het nut van de gebruikte onderzoeksmethode betreft wel. De sociaal-netwerkanalyse lijkt een aanwinst voor diegenen die zich niet tevreden stellen met vage kwalitatieve analyses. Of er echter ook inderdaad macht is gevonden, blijft de vraag. Een vraag die we alleen kunnen oplossen als we weten of kennis inderdaad macht is en die hypothese is in het onderzoek wel gebruikt, maar niet getoetst. Dan nog blijft de vraag of de dubbelfuncties wel de communicatiestructuur tussen de ondernemingen genereren. Van der Grinten — volgens het onderzoek zelf een van de machthebbers — meent van niet (6). Wel, meent hij, komt het voor dat bestaande communicaties worden ondersteund door een dubbelfunctie. Naar zijn mening zijn de belangrijkste communicatiestructuren de volgende: 1. de samenwerkingsverbanden tussen ondernemingen voor sectoren van het bedrijfsleven en voor bepaalde branches; 2. de kartels, de overeenkomsten tot regulering van economische mededinging; 3. informele

contacten waarin overleg wordt gepleegd over investeringen, over marktverdeling, over prijzen. Blijft ten slotte nog de vraag of toegangsvoordeel tot informatie inderdaad tot invloeds- en machtsuitoefening leidt. Daar wekken de onderzoekers de schijn op te graven wat zij eerder zelf onder de grond gestopt hebben. De door hen gehanteerde definities van invloed en macht zijn namelijk in termen van vermogen gesteld. Is het vermogen tot invloeds- en machtsuitoefening altijd hetzelfde als het daadwerkelijk uitoefenen van macht en invloed?

Invloed van bedrijven op de overheid

De verdeling van invloed in de maatschappij was ook het onderwerp van een in 1973 verschenen ingenieus en in de kritiek wat verwaarloosd proefschrift van Braam (7). Hij zette de door Mokken c.s. niet gedane beslissende stap. Hij onderzocht nl. daadwerkelijke invloedsuitoefening en wel invloedspogingen van bedrijven op de overheid wat betreft het uitvoeren van waterstaatkundige werken. Ook Braam ging uit van een simpele common-sense-hypothese, de gedachte dat grote bedrijven altijd meer invloed hebben dan kleine bedrijven. Of, zoals hij het zelf formuleert: „De invloed van vergelijkbare maatschappijdelen op de overheid is evenredig met hun omvang”. Het toetsen van deze hypothese is het doel van zijn onderzoek. Een tweede doel is het ontwerpen en toepassen van een nieuwe methode om invloed te meten. Naar Braams mening is de positie-, zowel als de reputatie- en de decisiemethode te weinig genuanceerd. Te weinig geven ze inzicht in de richting en zwaarte van invloedsuitoefeningen.

De meetmethode van Braam bestaat uit een drietal stappen: eerst wordt waargenomen of de onderzochte bedrijven problemen hebben, dan wordt nagegaan of deze problemen leiden tot invloeds-pogingen en ten slotte wordt onderzocht of de invloedspogingen succes hebben. Om deze stappen onderzoekbaar te maken, wordt een drietal invloedsaspecten onderscheiden die worden geoperationaliseerd in invloedsmaten. Twee van de aspecten hebben betrekking op de bedrijven: 1. latente anticipatie — dit is de mate waarin het bedrijf de eigen problemen onderkent en tevens de mogelijkheden ziet van het uitoefenen van invloed; 2. manifeste anticipatie — dit is de mate waarin bedrijven invloedspogingen ondernemen bij de overheid tot oplossing van hun problemen. Het derde aspect heeft betrekking op het gedrag van de overheid, d.w.z. het al dan niet nemen van gunstige beslissingen. Dit is de getoetste invloed welke het gedrag van de beslisser beschrijft en als maat de fractie van ingewilligde invloedspogingen omvat. Deze drie aspecten, geoperationaliseerd in een aantal in-

vloedsmaten, werden ondergebracht in een index. Het produkt van de drie deelaspecten werd gelijk gesteld aan het totaal aantal effecten.

De resultaten van dit vindingrijk uitgevoerde onderzoek zijn, na zeer scrupuleuze en strenge toetsing, opmerkelijk. Er werd namelijk geen verband gevonden tussen bedrijfs-grootte en getoetste invloed. Ook niet nadat allerlei door-kruisende factoren constant werden gehouden. Zo blijkt het toch zijn nut te hebben alledaagse hypothesen waarvan iedereen de waarheid wel vermoedt te toetsen. Ook plausibele hypothesen blijken maar al te vaak onwaar te zijn.

Kritiek II

Opgemerkt moet worden dat Braam zijn toetsing onnodig ontkracht door te zeker te willen zijn van zijn zaak. De door hem getrokken steekproef van bedrijven deelt hij weer onder in een aantal sub-steekproeven zodat hij vergelijkingen kan maken. De sub-steekproeven worden daardoor echter soms te klein om er nog geldige conclusies uit te kunnen trekken. Een interessanter punt van kritiek heeft Schuyt aangeroerd in een bespreking van Braams dissertatie (8). Hij merkt op dat Braams onderzoek slechts betrekking heeft op een terrein waar de overheid het verdelingsmonopolie bezit. Het is dus eigenlijk een onderzoek naar verdelende rechtvaardigheid. De overheid komt er hierbij redelijk van af: de groten worden niet ten koste van de kleintjes bevoordeeld. Over de werkelijke invloed van bedrijven in invloeds-sferen, waar geen verdeelmonopolie voor de overheid bestaat — merkt Schuyt op — wordt ons niets meegedeeld.

Slot

De Nederlandse sociale wetenschappen hebben door middel van het werk van Felling, Mokken c.s. en Braam een bijdrage geleverd tot het beter meetbaar maken en achterhalen van de machtsverdeling in Nederland. Dit betekent niet dat het achterhalen al is gebeurd. Daar ligt nog een taak voor de beoefenaars van de sociale wetenschappen. Daarbij zijn ze verzekerd van de cynische ogen van de economen in hun rug voor zover het gaat om het achterhalen van economische macht.

Wil Arts

6) W. C. L. van der Grinten, *Economische macht in Nederland?*, *Beleid en Maatschappij*, no. 2, februari 1977, blz. 59-62.

7) G. P. A. Braam, *Invloed van bedrijven op de overheid*, Meppel, 1973.

8) C. J. M. Schuyt, *Besprekingsartikel, Beleid en Maatschappij*, no. 4, april 1974, blz. 136-139.

Boeken nieuws

Ph. G. Herbst: Alternatives to hierarchies. Martinus Nijhoff, Leiden, 1976, 111 blz., f. 39. **F. Emery en E. Thorsrud: Democracy at work.** Martinus Nijhoff, Leiden, 1976, 179 blz., f. 43,70.

Deze twee eerste delen van de International series on the quality of working life suggereren, gezien de leden van het editorial panel, een verantwoording van de door Tavistock geïnitieerde stijl van actie-onderzoek. Op zich zelf is het ontstaan en de ontwikkeling van deze onderzoekstijl in grote lijnen eenvoudig te schetsen. In 1945 ontstond gelijktijdig met het Kurt Lewin's Research Center for group dynamics in MIT het Tavistock Institute of Human Relations in Londen met een gemeenschappelijk blad *Human Relations* (de legale structuur van Tavistock ontstond eerst in 1947). Als een naoorlogs réveil poogden de oprichters de sociale wetenschappen te integreren, van beschrijving van organisaties over te gaan naar verandering en nieuwe onderzoeksmethoden en technieken te ontwikkelen. Bewust koos Tavistock een onafhankelijk bestaan los van universiteiten met een inkomen gebaseerd op advies- en onderzoekcontracten.

Tot nu toe zijn leden van de Tavistockgroep nomaden in de wetenschappelijke wereld, zoals Herbst in een voetnoot opmerkt (blz. 45). „Eventually there may be some pressure on to settle down within a defined region in the still open spaces of the presumptive territory”. In de eerste jaren ontstond met name door studies in de kolenmijnen en in de Glacier Metal Company de eerste schets van socio-technische systemen, actie-onderzoek en autonome groepen.

In de jaren vijftig bleek Tavistock in feite een ingekapseld elite-instituut, volgens Herbst, zonder verdere verbreiding van de nagestreefde veranderingen in Engeland. In de jaren zestig verplaatste het centrum van de activiteiten zich naar Noorwegen (Trondheim, later Oslo) waar in het fameuze Industrial Democracy project showmodellen voor nieuwe arbeidsverhoudingen ontstonden. Toen ook deze ingekapseld raakten, verplaatste de aandacht zich naar Zweden en recentelijk naar de Verenigde Staten. De verspreiding van nieuwe inzichten rond enigszins los georganiseerde sleutelfiguren, die zich tussen universiteit en adviesbureau plaatsen en soms krampachtig een eigen identiteit zoeken, lijkt veel op een zending.

De moeilijkheid van een bespreking is nu dat de beide delen deze Tavistock-vertakkingen van binnen uit en als het ware voor insiders beschrijven, terwijl nergens

een vergelijking of confrontatie met andersgericht onderzoek — bijv. kwantitatief — plaatsvindt. Zelfs enige nadere aanduiding over hoeveel projecten met welke uitkomsten het nu gaat, ontbreekt. In een voetnoot (blz. 50) merkt Herbst op: „In Sweden where by now several hundreds firms are said to be engaged in socio-technical projects, it would be possible to find out from where and what type of information was obtained and how this was utilised”. Het wordt wel nuttig geacht, maar deze informatie ontbreekt en de lezer vraagt zich telkens af hoe het Tavistock-netwerk vertakt is, welke resultaten precies bereikt zijn en in hoever een keuze van een andere onderzoekstijl tot andere resultaten had geleid.

Laat ik een schets van het boek van Herbst geven om dit probleem van zelfreflectie versus toetsing van buiten af te illustreren. Herbst was omstreeks 1950 een student van Emery in Melbourne, werkte aan het kolenmijnenproject mee en ging in de jaren zestig mee naar Trondheim. Hij is nu de directeur. Een biografie hoort bij de Tavistock-stijl. In zijn inleiding maakt hij al duidelijk, dat het niet erg helpt om gedetailleerd in een academische en wetenschappelijke vorm te rapporteren en door het hele boek heen zoekt hij naar een eigen vorm die afwijkt van academische tradities. Zijn eerste deel, alternatives to bureaucratic hierarchies, bestaat uit schematische hoofdstukken over veranderingsstrategieën, autonome groepen, matrix- en netwerkorganisaties met enkele anekdotische voorbeelden voor details verwijzend naar Tavistock-collega's. Concrete bewijzen ontbreken, bijv.: „There are examples of linked sets of autonomous groups which can operate as a unit of up to around forty persons” (blz. 50). Waar die voorbeelden zijn wordt niet aangegeven. Zo ook: „A recent study has shown that some of the characteristics of a matrix organization have been traditionally evolved in at least some banking branches” (blz. 50). De lezer moet dan maar zien uit te vinden welke recente studie hier wordt bedoeld. Ook het curieuze plaatje van de verspreiding van het Work Democratization Project 1975 op blz. 64 geeft geen inzicht in de relatieve betekenis van een Huxleyan scenario versus een Sociocratic scenario. Het lijkt een samenzwering voor ingewijden.

Deel II slaat een andere weg in, nl. human foundations of organizational logics. Hier wordt het basisprobleem aangesneden, hoe wij de werkelijkheid observeren, analyseren en interpreteren. Men zou hier nu een overzicht kunnen verwachten van verschillende wetenschapstheorieën à la Nagel en dan een analyse van de denkstijl van de Tavistockgroep. Het is echter een merkwaardige mengeling van Hitlers „*Mein Kampf*” tot EDP-systemen en Miltons *Paradise lost*”, waar deze lezer de weg in verliest. Het is duidelijk dat de schrijver naar een andere logica op zoek is, waarin de subjectieve ervaring een eigen rol speelt. Klaarblijkelijk is Spencer-Browns *Laws of form* een grote stap voorwaarts, maar in de toepassingen heb ik geen voorbeelden gezien om deze vooruitgang te toetsen.

Het boek van Emery en Thorsrud is een andersoortige reflectie op de Tavistockstudies. In feite is dit een Engelse vertaling uit het Noors van 1970. In de ongedateerde inleiding wordt vermeld: „This is not a polished piece of writing” (blz. 7). Bovendien werkte Thorsrud voornamelijk in Noorwegen en Emery in Australië en zeggen ze „we have thrown our text backwards and forwards between English and Norwegian for some twelve years. Our resulting form is sometimes a little odd, like that of a steam-driven barge” (blz. 8).

Inderdaad het verslag van de vier case-studies in Noorwegen doet wat schokkerig, ongepolijst en soms herkauwd aan. Er zijn bijvoorbeeld hele bladzijden van de inleiding letterlijk terug te vinden in een in 1975 gepubliceerd hoofdstuk van E. Thorsrud, *Democratization of work as a process of change towards non-bureaucratic types of organization* (van Gorcum, 1975) zonder een enkele verwijzing. Men krijgt inderdaad de indruk van overbelichte „experimenten” in vier Noorse bedrijven, die zoals de schrijvers bekennen „have already been visited by more people than probably will read this book in the next year or two” (blz. 7). Zo worden ook in dit boek opnieuw vele details vermeld meer als verklaring voor de bezoekers, dan om een onafhankelijke toetsing door buitenstaanders mogelijk te maken. Elk hoofdstuk is op zich zelf een boeiende beschrijving, maar degenen die een toetsbare theorie van de gekozen benadering zoeken, worden niet veel wijzer. Op blz. 136 vermelden de schrijvers bijv. een „recent study of Swedish managements (sic)” over de tijd die Zweedse managers aan buitencontacten besteden, maar er is geen enkele verwijzing te vinden, welke studie precies wordt bedoeld.

In hun negende hoofdstuk pogen Emery en Thorsrud hun „current tendencies” (1975) te vergelijken met de in de Noorse experimenten tussen 1962-1969 opgedane ervaringen. Ook hier glipt een beter begrip voor deze fameuze experimenten als los zand tussen de handen. Het blijkt

alleen dat de schrijvers sceptischer zijn geworden: in plaats van een bezoek aan demonstratieve projecten zeggen ze nu „we are no longer willing to assume that we know where change will have most diffusion value. Nor to judge ability to change. Willingness to make a start is now the only criteria” (blz. 156).

Samenvattend lijkt me dat deze beide delen ongetwijfeld een nuttige aanvulling zijn voor degenen die een collectie van de Tavistock-literatuur verzamelen. Op vele plaatsen vindt er een uitstekende reflectie plaats op het verleden en, hoewel een index ontbreekt, zou men veranderingen in opvattingen over de laatste twintig jaar kunnen constateren. Voor de welwil-

lende buitenstaander die aan andere vormen van wetenschapsbeoefening gewend is, ontbreken vergelijkingsmogelijkheden. De verwijzingen zijn naar andere deelnemers aan het netwerk. De boodschap van participatie, actie-onderzoek en verzet tegen experts, academisch onderzoek en algemene blauwdrukken zal wel verstaan worden, maar helaas vindt er geen discussie plaats tussen voor- en tegenstanders of een afweging van verschillende onderzoekstijlen. Het is te hopen dat in vervolgdelen van deze nieuwe serie ook andere stemmen worden gehoord.

P.G.M. Hesseling

J. M. van der Linden: Spelregels bij arbeidsconflicten, Stichting Maatschappij en Onderneming, Scheveningen, 1976.

Met vooruitziende blik is deze publicatie door de SMO gelanceerd. Inmiddels, ik schrijf d.d. 15 februari 1977, zijn er inderdaad conflictueuze arbeidsverhoudingen, culminerend in stakingen her en der. In deze studie worden voornamelijk sociaal-rechtelijke aspecten van het arbeidsconflict behandeld.

Hoofdstuk I behandelt het ontstaan, verloop en de afloop van stakingen en andere actievormen. In het tweede hoofdstuk wordt o.m. een indruk gegeven van de kwantitatieve betekenis en de maatschappelijke gevolgen van de verschillende actievormen.

Hoofdstuk 3 plaatst het stakingsrecht in een historisch kader, gevolgd door een beschouwing over de verwickelingen rond het wetsontwerp stakingsrecht hier te lande in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 plaatst de teleurstellende gang van zaken rond dat wetsontwerp tegen de achtergrond van de dynamiek der naoorlogse arbeidsverhoudingen, terwijl in het laatste hoofdstuk wordt geschetst hoe het stakingsrecht in landen als Engeland, Frankrijk en West-Duitsland is geregeld.

Het betreft hier een goed gedocumenteerde studie, die laat zien hoe moeilijk en hachelijk het is om arbeidsconflicten met „de” wet in de hand te beheersen, laat staan op te lossen. Terecht wordt betwijfeld „of het juridische systeem wel de mogelijkheid biedt de aan arbeidsconflicten verbonden problemen juist te stellen” (blz. 134). Toch komt de auteur met aanbevelingen die neerkomen op een juridisering van het arbeidsconflict. Allereerst wordt voorgesteld de rechtspraak in stakingszaken te centraliseren bij de Ondernemingskamer van het Gerechtshof te Amsterdam. Los van die centralisatie van de stakingsrechtspraak zou voorts het wetsontwerp inzake de commissie van onderzoek werkstaking tot wet verheven moeten worden. Ik betwijfel ernstig of deze voorstellen de impasse

bij arbeidsconflicten kunnen doorbreken. In principe dient naar mijn mening de rechter zich te onthouden van enigerlei bemoeienis. Recente rechterlijke uitspraken als zouden stakingen kunnen worden gekwalificeerd als een onrechtmatige daad, zijn onwettelijk. Naar mijn smaak zullen procedures voor de beheersing en oplossing van arbeidsconflicten — bij voorkeur naar Scandinavisch model — moeten worden opgenomen in de cao's. Aan de hand van de ervaringen met zo'n soort stakingscode zou de wetgever na verloop van tijd een raamwet kunnen formuleren.

H. J. van de Braak

Prof. Dr. Th. Limperg Jr.: Leer van de accountantscontrole. Naar de latere ontwikkelingen bijgewerkt door Prof. Drs. G. L. Groeneveld, Kluwer BV, Deventer, 328 blz., f. 55.

In 1965 verscheen als deel IV van *Bedrijfseconomie, verzameld werk van Prof. Dr. Th. Limperg Jr.*, diens *Leer van de accountantscontrole*. Dit werk was aangepast aan de ontwikkelingen van dit vak tot omstreeks 1948. Gezien de belangstelling voor deze heruitgave werd besloten dit boek aan te vullen met de ontwikkelingen in inzichten, feiten en omstandigheden sindsdien. Zo ontstonden aanvullingen met betrekking tot de wettelijke regeling van het accountantsberoep en de wijzigingen in de reglementering, de accountantsverklaring, de latere inzichten over de grenzen van functie, taak en verantwoordelijkheid, de mathematische steekproef, de verhouding tussen interne en externe accountantscontrole, de samenwerking in internationaal en nationaal verband en met beoefenaren van andere vrije beroepen en de omvang van het accountantskantoor. Oorspronkelijke en nieuwe tekst zijn duidelijk aangegeven.

Mr. D. C. Smit en Mr. D. B. Bijl: Onroerend goed: omzetbelasting en overdrachtsbelasting. Fiscale monografieën nr. 30, Kluwer BV, Deventer, 1976, 205 blz., f. 34,50.

In dit boek worden het onroerend goed in de omzetbelasting en de overdrachtsbelasting op twee manieren aangepakt. Ten eerste langs de weg van een theoretische beschrijving en ten tweede door het stellen van feiten en het daarbij aangeven van de fiscale consequenties. Bij de theorie worden achterevolgens behandeld: 1. de van belang zijnde wettelijke en administratieve voorschriften van gerechtelijke en administratieve beslissingen; 2. de geldende omzetbelasting m.b.t. onroerend goed; 3. de geldende overdrachtsbelasting; 4. de samenloop van beide belastingen.

Hier wordt beoogd om duidelijk te maken dat bij levering van onroerend goed soms wel en soms geen omzetbelasting verschuldigd is; dat, als wel omzetbelasting moet worden voldaan, veelal geen overdrachtsbelasting verschuldigd is; dat, als geen omzetbelasting moet worden voldaan, veelal wel overdrachtsbelasting verschuldigd is. In het slot-hoofdstuk over de feiten worden een groot aantal casusposities behandeld.

Mr. J. P. Michiels van Kessenich-Hoogendam: Beroepsfouten. Tjeenk Willink BV, Zwolle, 1976, 126 blz., f. 14,50.

In dit boek wordt een overzicht gegeven van de regels die thans naar Nederlands recht gelden voor de aansprakelijkheid van beroepsfouten in het algemeen. Vervolgens wordt ingegaan op de beroepsaansprakelijkheid van advocaten, artsen en notarissen.

ESB

Mededeling

Werkloosheid

De Kring van Amsterdamse economen houdt op vrijdag 6 mei 1977 haar jaarvergadering met een middagprogramma over werkloosheid. Sprekers zijn: Prof. Dr. C. A. van den Beld (CPB) over „werkloosheid en arbeidskosten”; Prof. Dr. P. Korteweg (Erasmus Universiteit Rotterdam) over „werkloosheid en geldhoeveelheid”; Prof. Dr. C. de Galan (Rijksuniversiteit Groningen) over „werkloosheid en collectieve bestedingen”. Discussieleider is Prof. Dr. J. van den Doel (Universiteit van Amsterdam).

Plaats: Burg. Tellegenhuis, Jodenbreestraat 23, Amsterdam, zaal 1174. Aanvang: 14.00 uur. Inlichtingen: Secretariaat Kring van Amsterdamse economen, Jodenbreestraat 23, Amsterdam.